

Krijgt het landschap de ruimte?

Over ontwikkelen en identiteit

WOT
Wettelijke Onderzoeksinstituten Natuur & Milieu

Krijgt het landschap de ruimte?

Colofon

Samenstelling:	Bram ten Cate, Harm Houweling, Joost Tersteeg en Ingrid Versteegen
Redactie:	Geert van Duinhoven
Fotografie:	Guy Ackermans pagina 9, 11, 13, 25, 27, 32, 33, 34, 37, 41 Roel Hoeve pagina 17, 20, 23, 28, 31, 36, 39, 42 Alterra pagina 10 Pandion omslag
Vormgeving en Lay-out:	Alterra, Team Vormgeving & DTP

Krijgt het landschap de ruimte?

- Over ontwikkelen en identiteit -

Rapport 10

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu
Wageningen, december 2005

Dit rapport is een speciale uitgave in de reeks WOT-rapporten. Het bevat een integraal verslag van het symposium "Krijgt het landschap de ruimte?", dat gehouden is op 21 juni 2005. De inhoudelijke kwaliteit van dit rapport is daarom niet beoordeeld volgens de standaarden van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

Referaat

Krijgt het landschap de ruimte? Over ontwikkelen en identiteit. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOT-rapport 10. 44 blz.

Dit rapport is een integraal verslag van het symposium "Krijgt het landschap de ruimte?", dat op 21 juni 2005 is gehouden. Doel was om meer te weten te komen over de betekenis van het landschap voor mensen en over de mogelijkheden om de kwaliteit van onze leefomgeving te ontwikkelen en te versterken. Ruimte-, natuur- en landschapsdeskundigen zijn ingegaan op de vraag welke kansen het ingezette kabinetsbeleid biedt voor het Nederlandse landschap. Duidelijk werd dat meer ontwikkelingsmogelijkheden niet per definitie meer kwaliteit oplevert. Ons landschap en onze cultuur zijn met elkaar verbonden, het verhaal en de identiteit van het landschap moeten de basis vormen om de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving te versterken.

Trefwoorden: landschap, leefomgeving, identiteit, ruimtelijke kwaliteit

Abstract

Room for landscape? On development and identity. Wageningen, Statutory Research Tasks Unit for Nature and the Environment. WOT-rapport 10. 44 p.

This is a comprehensive report on the symposium entitled 'Room for landscape?', held on 21 June 2005. The purpose of the symposium was to examine the significance of the landscape for people and to study opportunities to develop and strengthen the quality of the physical environment in which they live. Experts on spatial planning, wildlife and landscape discussed the question what opportunities the recent changes in the government's policy have to offer for the Dutch landscape. It was concluded that more developmental options do not necessarily improve the quality of the landscape. There is an intimate connection between the Dutch landscape and Dutch culture and history, and the 'story' and identity of the landscape ought to constitute the basis for efforts to improve the spatial quality of the physical environment in which people live.

Key words: landscape, physical environment, identity, spatial quality

ISSN 1871-028X

©2005 **Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88;
e-mail: info.wnm@wur.nl
Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

WING proces consultancy

Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00;
e-mail: simone.mink@wur.nl

De reeks WOT-rapporten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat . Het rapport is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Project WOT-04-002-232455.01
[Rapport 10 - december 2005]

Woord vooraf

Het kabinet wil meer ruimte bieden voor ontwikkeling. Ruimte voor wonen, werken en infrastructuur. Maar ook om water te bergen en om natuur en landschap te versterken. Met minder beperkende regels, want iets nieuws tot stand brengen vraagt om handelingsruimte. Ontwikkelen, in plaats van ordenen. En dit alles zoveel mogelijk decentraal. De vraag is nu welke kansen dit nieuwe beleid biedt voor het Nederlandse landschap? Hoe kan zo'n aanpak de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving versterken? Heeft identiteit hiermee iets van doen? Kunnen we identiteit ook ontwikkelen of vraagt deze juist om bescherming?

De unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu) organiseerde op 21 juni 2005 het middagsymposium "Krijgt het landschap de ruimte?". Doel was om meer te weten te komen over de betekenis van het landschap voor de mensen die er wonen of op bezoek zijn, en over de mogelijkheden om de kwaliteit van onze leefomgeving te ontwikkelen en te versterken. Medewerkers van de WOT Natuur & Milieu spraken met beleidsmakers, adviseurs, publicisten, wetenschappers en andere denkers op het gebied van ruimte en landschap over de "Ruimte voor het landschap".

Het voor u liggend rapport is een integraal verslag van het symposium. Wim van Vierssen, algemeen directeur Alterra maakt de context van het symposium duidelijk waarna Jan Klijn, landschapsplanoloog/ecoloog bij Alterra samen met Harry Dijkstra, landschapsarchitect bij de WOT Natuur & Milieu een aantal dilemma's over het landschap bespreekt. Daarna laat Herman Pleij, hoogleraar Historische letterkunde verbonden aan de Universiteit van Amsterdam zien hoe ons landschap en onze cultuur met elkaar verbonden zijn. Tjeerd Dijkstra, architect-stedenbouwkundige licht vervolgens het stedenbouwkundige plan 'Purmermeer' toe. Han Lörzing, landschapsarchitect bij het Ruimtelijk Planbureau geeft een reflectie op uitspraken van eerdere sprekers.

Daarna laten de deelnemers aan het symposium hun stem horen in het debat. Onder leiding van debatleider Henk Smit van WING Proces Consultancy wordt over vier stellingen gedebatteerd waarbij de deelnemers positie moeten kiezen. Tracy Metz, journaliste bij de NRC, treedt in de discussie op als commentator en geeft na iedere debatronde haar mening over de aangevoerde argumenten. Ten slotte vertelt Klaas van Egmond, directeur Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) wat het symposium heeft opgeleverd voor de producten van het MNP.

Inhoud

Woord vooraf	5
Introductie op het thema	9
Dilemma's van Dijkstra	11
Over ontwikkelen en identiteit	13
Uit de praktijk: Plan Purmermeer	25
Landschap en identiteit	27
Debat	31
Conclusies	41

Landgoed de Reehorst

Landgoed de Reehorst is onderdeel van een hele reeks buitens en landgoederen langs de Utrechtse Heuvelrug, de Stichtse Rug Veranda. Vooral rijke kooplieden uit Amsterdam en Utrecht gingen hier wonen. Uiteraard vanwege de landschappelijke aantrekkelijkheid, maar ook omdat hier inmiddels een heuse spoorverbinding lag, dus goed bereikbaar. Die spoorlijn heeft destijds een enorme impact gehad en dat heeft een landschap opgeleverd met heel veel gradiënten, rijkdommen, zowel natuur- historische als ecologische. Vandaag de dag is dit landgoed ingeklemd tussen de A12 en de spoorlijn met allerlei verzwarenopties. Het zal voor het landgoed moeilijk zijn om in die dynamiek staande te blijven en zich te herijken op een nieuwe toekomst met eventuele nieuwe functies. Het landgoed heeft een CO₂-neutrale bedrijfsvoering, er worden zorgboerderijen ingeschakeld bij het beheer van het landgoed. Dus volop landschap, identiteit en ontwikkeling. Zowel in de geschiedenis als in de toekomst.

Introductie op het thema

Wim van Vierssen

*Prof. dr. Wim van Vierssen is algemeen directeur
Alterra - Wageningen UR*

Ik was onlangs aan het varen op de Beulakerwiede in Noordwest-Overijssel. Het is een oud gebied in Nederland, erg door menselijk ingrijpen bepaald. Laagveenmoerassen, ondiepe plassen, en door een van die plassen loopt een vaargeul. En in die vaargeul komt letterlijk de wereld langs, een wereld aan boten met de laatste technologie. De verbinding met de hele wereld via schotelantennes omdat mensen, ook als ze in de natuur zijn, CNN niet willen missen en op de hoogte willen blijven van de laatste ontwikkelingen overal op de wereld. En hoe verder je van de vaargeul komt, de mainstream, des te kleiner worden de bootjes, en des te meer spreekt het verhaal over het verleden van het gebied, want het is ondiep water en in de uithoeken, waar ik ook vandaan kom met mijn bootje, vaart zelfs de Beulakermeerkruiser nog rond. Scheepjes van zeventig jaar oud die helemaal zijn aangepast aan de ondiepste delen van de Beulakerwiede. Eigenlijk is dat het verhaal van het landschap en de tegenstelling. De mainstream tegenover het oude verhaal van het landschap. Het komt allebei voor en het zijn allemaal Nederlanders die daar varen en tot op grote hoogte delen ze allemaal toch ook dezelfde beelden.

Vanmiddag gaat het over deze tegenstellingen en over het verhaal van het landschap. We kennen

allemaal de technische benadering of de lagenbenadering, zoals die in de Nota Ruimte staat. We kennen het allemaal en we weten ook hoe we het moeten beschrijven. Op onderdelen weten we zelfs hoe we met de kwaliteit moeten omgaan. Maar de grote vraag is hoe we omgaan met de kwaliteit van het landschap. Want mensen vinden iets van het landschap, ze zijn er vaak heel uitgesproken in. En uiteindelijk willen we in een land als Nederland alles uitgedrukt hebben in maten en normen en het moet aan van alles en nog wat voldoen.

We weten dat het verhaal een belangrijke rol speelt in het landschap. En ik wil dan ook aandacht vragen voor dat verhaal. Mijn stelling is namelijk dat ontwikkelingsplanologie betekent dat we het verhaal van het landschap oppakken. Het is een manier om de kwaliteiten van het landschap niet alleen in wetenschappelijke termen maar ook in maatschappelijke termen te definiëren. Ontwikkelingsplanologie betekent dat we een nieuw verhaal moeten schrijven, waarin die mainstream maar ook die historie, dat regionale aan bod komt. Het nieuwe verhaal begint dus ergens midden in het boek. We kunnen het vervolg van het boek definiëren zoals we willen, maar zonder dat voorafgaande zal het niet gaan.

Dilemma's van Dijkstra

Harry Dijkstra

Ir. Harry Dijkstra is landschapsonderzoeker bij de WOT Natuur & Milieu. Op 21 juni 2005 neemt hij afscheid maar niet voordat hij enkele stellingen mag becommentariëren.

1. Het verdwijnen van de grondgebonden landbouw

- A. ramp
- B. zegen

Dijkstra: A. Dit is een makkelijke. Ik vind het zonder meer een ramp als landbouw uit het landschap zou verdwijnen. Vooral omdat de grondgebonden landbouw natuurlijk voor landschap de dragende functie is. Zeventig procent van het Nederlandse grondgebied is nog in gebruik voor grondgebonden landbouw. Ik zou het een ramp vinden wanneer grondgebonden landbouw verdwijnt. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat de grondgebonden landbouw ook geen ramp is voor andere dingen.

2. Decentralisatie naar lagere overheden is voor het landschap

- A. kwaliteit mét betrokkenheid
- B. aftakeling, maar mét draagvlak

Dijkstra: Dit is een hele moeilijke. Je zou zeggen: als het gedecentraliseerd is naar de gemeente dan komt het allemaal goed. Ik geloof in A omdat er een grote kans is op meer kwaliteit met betrokkenheid van de plaatselijke bevolking. Ik vind dat de gemeente en de plaatselijke bevolking heel veel kennis hebben over landschappen en plaatselijke identiteit van landschappen. Ik ga dus

eigenlijk voor de eerste optie, maar op twee voorwaarden: er moet vanuit het rijk een goede centrale aansturing komen, een duidelijk stramien en bovendien veel meer geld.

3. Verdienen

- A. Elk volk krijgt vooral het landschap dat het verdient
- B. Elk volk wil verdienen aan het landschap

Dijkstra: Elk volk krijgt vooral het landschap dat het verdient? Nou, het volk... daarvan weet ik niet zo precies wat dat is. Laat ik stelling A maar vertalen in de zin dat het landschap de spiegel van onze cultuur is. En dan ga ik eigenlijk voor A, hoewel Nederland ook wel altijd aan zijn landschap wil verdienen.

4. Identiteit van landschappen

- A. parametriseren
- B. juist in verhalen vangen

Dijkstra: Ik moet eerst zeggen hoe ik tegen landschap aankijk en tegen identiteit. Voor mij is het landschap zowel beeldvorming als functie, de ecologische en maatschappelijke. Tenslotte is landschap ook een verhaal voor mensen en het verhaal van de cultuurhistorie. Je zou dus denken dat ik heel sterk ben voor B, maar ik ben juist heel sterk voor A.

5. Veenweidegebieden

- A. laten zakken, oxideren en flink gesubsidieerd worden met behoud van historisch karakter
- B. moeras, koolstofvastlegging, avontuurlijk wonen

Dijkstra: Ik ben absoluut niet voor B, het zou voor mij een schrikbeeld zijn om de veenweidegebieden in Nederland tot moeras te verklaren. Ik kies hier voor A maar op voorwaarde dat het water hoog blijft en dat de boeren en burgers kunnen blijven.

6. Europese regelgeving

- A. Europese regelgeving voor landschappen is nodig om Nederland af te houden van verder verval
- B. Die boontjes kunnen we zelf goed doppen

Dijkstra: Europese regelgeving is heel erg belangrijk. De Directie Natuur van het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft indertijd met name die dingen gekozen die Europees van belang zijn. Landschap viel daardoor dus een beetje buiten de boot. Ik denk dus dat landschap een geweldige nieuwe impuls zou kunnen krijgen wanneer er inderdaad Europese regelgeving aan verbonden is. Ik denk dat er met name voor de Nationale landschappen regels zouden moeten komen vanuit de EU. Ik ben dus heel sterk voor A.

7. Landschapsonwerpers missen vooral

- A. historisch besef
- B. economisch besef
- C. ecologisch besef
- D. omgevingspsychologisch besef

Dijkstra: Het zou niet best zijn als dat zo was natuurlijk. Ik denk dat Jelle Vervloet heel goed werk doet in Wageningen wat betreft het historisch besef. Ook de plannen die ik zie zijn heel sterk op de historische context gestoeld. Economisch besef hebben de landschapsonwerpers ook wel, vooral in financiële zin. Ze hebben alleen weinig besef van landschap als schaars goed. Ecologisch besef hebben ze ook voldoende. Ik denk dat ik kies voor D: omgevingspsychologisch besef. Ik heb eigenlijk nog nooit goede plannen gezien die een duidelijke omgevingspsychologische onderbouwing hadden, gebaseerd op onderzoek en dat soort zaken.

8. Overheidsbeleid voor landschappen is

- A. inconsistent en inefficiënt
- B. past zich goed aan en maakt er het beste van

Dijkstra: Ik denk dat er nergens een beleid is dat zo consistent is als dat voor landschap in Nederland. Jarenlang is het beleid gericht op het verbeteren van landschapskwaliteit door inrichten

en landschappelijke beplantingen. Dat is nu eigenlijk al veertig jaar of nog langer het geval. Het is ongelooflijk consistent. Het is ook heel erg efficiënt. Want er wordt praktisch geen geld aan besteed. Bij efficiëntie heb je het over baten en kosten. Het kost praktisch niets, het gaat om misschien tientallen miljoenen en een hand vol landschapsmensen op rijksniveau. Ik denk dat de baten erg groot zijn, omdat er toch behoorlijk veel landschapsonwerpers zijn die ergens nog een vinger in de pap hebben.

9. Planbureaus?

- A. Een fysiek-ruimtelijk planbureau
- B. Natuur en milieu los van ruimtelijk planbureau

Dijkstra: Ik vind dat de hele planning, ook landschapsplanning, heel sterk gebaseerd moet zijn op duurzaamheid, duurzame ontwikkeling en de drie P's van Planet, People en Profit. Ik vind dat het fysieke en het ruimtelijke, natuur en milieu, echt bij elkaar moeten komen.

Over ontwikkelen en identiteit

Herman Pleij

Prof. dr. Herman Pleij is hoogleraar Historisch Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en eredoctor aan de Katholieke Universiteit van Brussel. Pleij is auteur van vele publicaties over de Nederlandse mentaliteit/identiteit/nationale geschiedenis. Hij heeft zich ook geroerd in de discussies rondom de waarden of gebrek aan waarden van het Nederlandse poldermodel.

Ik ga met u praten over natuur en mentaliteit en ik begin bij een tentoonstelling die enkele jaren geleden bij een gemeentemuseum in Den Haag plaatsvond. Die tentoonstelling heette 'Van Corot tot Cézanne; de natuur als atelier'. Deze tentoonstelling was in het leven geroepen omdat men wilde laten zien hoe de Franse schilders in de negentiende eeuw van voorimpressionisten tot vroege expressionisten, reageerden op het landschap, het Franse landschap wel te verstaan.

De tentoonstelling was mogelijk omdat het Petit Palais in Parijs uitvoerig gerestaureerd werd en de schilderijen gingen dus een tijdje op reis. Men had daarnaast, en dat was een aardig idee in Den Haag, een tentoonstelling gemaakt die daarmee correspondeerde namelijk die van de Haagse School, uit eigen bezit. Men heeft daar veel van en had daar een navenante invalshoek bij gebruikt. Dus men liet zien hoe die schilders van de Haagse School met de Nederlandse natuur omsprongen. Het was wat mij betreft een uiterst onthullende tentoonstelling. Bij de Franse schilders zag je altijd dat de mens afstand had van de natuur. De natuur was een aparte entiteit. De natuur werd vaak woest afgebeeld met stormen, met hagel, met enorme emotie in de natuur en de mens die daar zo klein en nietig in een hoek naar keek. Soms

mocht de mens ook even de natuur in, een soort paradijs tuin waar je even van mocht genieten. U kent dat beroemde schilderij van Manet, 'Dejeuner sur l'herbe': die strak geklede negentiende-eeuwse heren en die mevrouw die vergeten is haar jurk aan te trekken. Een directe verwijzing naar Eva in de paradijs tuin. Dat mag ook, de mens mag dus even genieten, maar de natuur is ook vaak symbool, een symbool van de ziel van de mens. Maar altijd een aparte identiteit die los staat van de mens.

Koeien en nog eens koeien

Dan de schilders van de Haagse School. Daar ziet u de natuur als een bouwplaat. De mens staat er midden in. Hij straalt uit dat hij de natuur heeft gemaakt. Het zijn vaarten, het zijn rivieren, er is een molen, er is een schip. Er zijn altijd akkers, mensen zijn bezig op de akkers. Er zijn altijd vele koeien die zich vaak op de voorgrond verdringen. Er hing een negentiende eeuwse schilderij van Gerard Bilders dat ik zelf erg leuk vond. Bilders had bij uitzondering een schilderij gemaakt van Zwitserland. En dan denk je: dat wordt een woest landschap met veel bergen. Maar het was dat er Zwitserland onder stond, anders zou je nooit op het idee gekomen zijn. Je zag op dat schilderij in de verte wat heuvelachtigs met veel nevel er omheen maar op de voorgrond veel wei en

natuurlijk weer koeien, koeien en nog eens koeien. Het Hollandse format van natuur bleek ook met gemak toegepast te kunnen worden op andere landschappen.

Het is heel veelzeggend die afbeelding, die interpretatie van schilders van hun eigen, directe omgeving. Bij ons representeert dat iets buitengewoon essentieels in de houding die wij van meet af aan, en dat bedoel ik vanaf de vroege middeleeuwen, ten opzichte van dat landschap hebben ingenomen. Namelijk dat wij het landschap zelf hebben gemaakt. Wij hebben dat land zelf vervaardigd en dat heeft er toe geleid dat wij in een samenleving verkeren die buitengewoon geordend is en voortdurend ook dat landschap ordent en omspit. Het is immers van ons, het is ons niet gegeven. We hebben dat zelf vervaardigd, dus we kunnen er mee doen wat we willen.

Er is waarschijnlijk geen samenleving ter wereld die zo vaak het landschap omspit, herordent, weer opnieuw gaat beheren als de onze. En we doen dat ook met een opmerkelijk gemak. Alles is onder beheer in Nederland, elke vierkante meter wordt in kaart gebracht en op tijd weer veranderd en we hebben het nog eens samengevat in Madurodam voor de overzichtelijkheid.

Potgieter

We hebben geen echte woeste natuur waar we tegen aan kijken. Dat is maar goed ook want als je niets doet zit je in de blubber of in de zandverstuiving. Dus je moet ook wel. Maar echte natuur hebben we natuurlijk helemaal niet. De Hoge Veluwe heeft natuurlijk niets met natuur te maken. Het is een compositie van mensen die graag willen dat natuur er zo uitziet: een beetje struikgewas, wat van die mooie witte krentenbloesems, veel groen van naaldbomen, decoratieve zwijnen en een hert dat zijn plaats weet. En, heel opmerkelijk, de sierrunderen. Ze hebben geen bal te maken met dat landschap, maar we vinden ze gewoon leuk. Ik ook, maar het is geen wilde natuur. En over vijftig jaar maken we weer een ander soort natuur zoals mensen het dan graag willen hebben. U roept, wij maken.

Dit alles heeft te maken met het feit dat wij ons landschap zelf hebben gemaakt. Zoals ik het vertel lijkt het een grapje, maar dit is een grapje dat veel dieper gaat, veel diepere achtergronden heeft dan wij ons wel willen realiseren. Het komt bijvoorbeeld tot uiting in teksten waar je dat helemaal niet verwacht. Ik heb eens een onderzoekje gedaan naar gedichten en teksten die gingen over het eigen landschap. En dan blijkt dat daar vaak op

E.J. POTGIETER (1808-1875)

HOLLAND

*Graauw is uw hemel en stormig uw strand,
Naakt zijn uw duinen en effen uw velden,
U schiep natuur met een stiefmoeders hand, -
Toch heb ik innig u lief, o mijn Land!*

*Al wat gij zijt, is der Vaderen werk;
Uit een moeras wrocht de vlijt van die helden,
Beide de zee en den dwing'land te sterk
Vrijheid een' tempel en Godsvrucht een kerk.*

*Blijf, wat gij waart, toen ge blonkt als een bloem:
Zorg, dat Europa den zetel der orde,
Dat de verdrukte zijn wijkplaats u noem',
Land mijner Vad'ren, mijn lust en mijn roem!*

*En wat de donkere toekomst bewaart,
Wat uit haar zwangere wolken ook worde,
Lauw'ren behooren aan 't vleklooze zwaard,
Land, eens het vrijst' en gezegendst' der aard'.*

In Zweden, 1832.

Bezorgd door Thomas Vaessen.

licht denigrerende, excuserende wijze over het landschap gesproken wordt. Heel opmerkelijk in dat verband is 'Holland' van Potgieter, de bekende negentiende-eeuwse auteur. Een tijdlang is dat het feitelijke volkslied van Nederland geweest. Daar staan curieuze zinnen in zoals 'u schiep natuur met een stiefmoeders hand'. Dus we hebben het over ons eigen landschap en dat is met stiefmoeders hand gemaakt. Dat is niet erg fraai. En dan staat in de slotstrofe van het lied: 'Toch heb ik u lief mijn vaderland'. Daarvoor is het een beetje rommel, het tocht en het is er altijd nat en zo. Maar toch heb ik u lief, dat is heel curieus voor een volkslied. Normaal gesproken blaken volksliederen van eigendunk, roem en hoe fantastisch het allemaal is. Maar dat 'Holland' van Potgieter is excuserend over het landschap. Het sluit aan bij geluiden die je meer in de literatuur vindt. Er is in Nederland niet veel te zien, het is erg vlak. Het is ook een verklaring waarom zeventiende-eeuwse schilderijen zoveel lucht hebben: op de grond was er nu eenmaal niets te zien. Dus je moest als schilder wel in die luchten te keer gaan.

Voor Nederlanders is ons landschap mensenwerk. En dat is in tegenstelling tot de rest van de aardbol: die is door God geschapen. Maar wij mensen hebben dit zelf gemaakt. Overigens niet

uit hoogmoed of arrogantie, maar in opdracht van God. En dat is theologie die in de middeleeuwen tot stand kwam en die in de Lage Landen met graagte door de dominees is overgenomen. En ook door iemand als Leeghwater: "Wij zijn onderaannemers van God en hij heeft met opzet de schepping niet voltooid". Dat had God wel in zes dagen kunnen doen, maar met opzet heeft hij plekken op de aarde niet afgemaakt om zijn uitverkorenen in staat te stellen dat alsnog te doen.

Men heeft ook bewijs dat men op het juiste spoor zit. De overstromingen van de zee en de rivieren bijvoorbeeld die in vroegere eeuwen veel slachtoffers eisten. Men redeneert dan als volgt: "Dit zijn signalen van God omdat wij niet genoeg opschieten met het uitbestede werk en dus moeten doorgaan. Dat ontlene we aan het feit dat hij niet iedereen laat verdrinken. Want dat zou hij best gekund hebben. Maar hij laat voldoende over om nog sneller door te gaan met het werk." Het is een heel belangrijk element in onze samenleving. We hebben het land zelf in goddelijke opdracht gemaakt. We zijn er dus zelf verantwoordelijk voor en we moeten het ook steeds bijhouden en bijpunten en hyperordenen. Het is ook door buitenlanders steeds tegen ons gebruikt. Er is

altijd gezegd: "Jullie zijn profiteurs, jullie leven op gestolen grond, en dat theologische verhaal dat accepteren wij helemaal niet". Engelsen en Fransen die in de loop van de zeventiende eeuw steeds jaloerser worden op dat wonder van de Gouden Eeuw. Ze snappen niets van die republiek waar mensen op een drassige bodem er in slagen te overleven, en dat zelfs nog in die vreemde combinatie van half katholiek half protestant. En die mensen blijven niet alleen van elkaar af, maar ze bouwen vervolgens ook nog eens de meest machtige samenleving ter wereld. Niet alleen economisch maar ook in de kunst, in de wetenschappen enzovoort.

Lodewijk Napoleon

Elders wekt het voorgaande een enorme afgunst op, die een stem krijgt in de literatuur en de beeldende kunst. De anderen beginnen steeds meer te roepen dat Nederlanders profiteurs zijn, mensen die alleen maar aan zichzelf denken: ze hebben hun eigen grond aangeplant en ze doen er maar mee wat ze willen. Ze zijn op hun eigen voordeel uit. Ze hebben grond gestolen van de kikkers en de vissen. Engelsen hebben zelfs nog een heel mooi argument om op een gegeven moment agressief te worden. Die zeggen zelfs dat het eigenlijk Engelse grond is. Door de westenwind

is deze door de hele Noordzee afgeschoven en daar neergekomen. "Maar we komen het terughalen, het is onze grond", hebben de Engelsen een tijd lang geroepen. De Fransen vertellen dat overigens nog steeds. Napoleon zei het al bij het benoemen van zijn broer Lodewijk Napoleon als koning van Holland: "Het is eigenlijk Franse grond die door de grote rivieren Rijn en Maas, naar die delta is gestroomd".

De nederzettingsgeschiedenis wordt vervolgd door de handelstijd. Want het bleek dat je hier in Nederland alleen maar kon leven dankzij internationale handel. Dat is de kurk waar deze samenleving op dreef in de middeleeuwen en in de zeventiende eeuw. En nog steeds zijn wij niets zonder internationale handel. In de stedelijke samenleving, de nederzettingsgeschiedenis en de handel, hebben we onszelf een collectieve mentaliteit ontwikkeld die erg getuigt van individualisme, van voor jezelf kunnen zorgen en een enorm democratisme. Er zijn waarschijnlijk weinig samenlevingen die zo sterk in egalitariteit denken.

Dat wij een landbouw- en veeteeltland zijn, is een mythe. Een mythe die heel bewust in het begin van de zestiende eeuw gelanceerd is tegen de angst

voor stedelijke verwildering, tegen de angst voor de koopliedenmentaliteit, want die stonden in de middeleeuwen niet goed bekend. Dat waren mensen die alleen maar met eigen voordeel bezig waren, zij woekerden. Dus men bouwde toen, humanisten deden dat, de Bataafse mythe. Heel succesvol want toen al heerste in heel Europa de gedachte dat hier in dit lage land uitzonderlijk vruchtbare grond was die grotere opbrengsten voortbracht en dikkere en vettere koeien dan elders. Bovendien konden we er ook nog een heleboel van verkopen aan het buitenland. En dat wij hier buitengewoon vreedzaam leefden, nobele types waren die alleen maar leefden van de grond. Mensen die een keer per maand onder een eikenboom samen kwamen en dan in een half uurtje een paar beslissingen namen en dan weer vredig voort stonden en moddervet werden met zijn allen. Deze Bataafse mythe heeft veel succes gehad, tot aan de dag van vandaag.

Deze mythe is zelf door ons naar buiten gebracht, opdat we des te onopvallender de handel konden drijven, waar het ons tenslotte allemaal om ging. Het is heel kenmerkend voor internationale handel: je moet er nooit te veel over praten want dan gaan die landen zelf handel drijven met elkaar. Er komen vanaf de zeventiende eeuw, heel opmerkelijk,

koeien als exportproduct naar de republiek toe, omdat men heeft gehoord dat hier koeien vetter worden dan elders, langer blijven leven en graag geslacht willen worden op het juiste moment. Men komt hier dus koeien naar toe brengen om ze hier op te fokken. Die mythe hebben we graag, tot nu toe, in leven gehouden.

Poldermodel

Het is dus een speciale samenleving die ik verbind aan de nederzettingsgeschiedenis, aan de manier waarop het land gemaakt is, aan de handel die we drijven, maar ook vooral aan de stadspolitiek. De typische urbanisatie, het enorme stedenlandschap dat zich hier heeft gevestigd, deze burgerlijke samenleving, zou je kunnen karakteriseren met het woord poldermodel. Dit poldermodel is ons voornaamste welvaartsinstrument. Maar u zou dan wel het poldermodel van meet af aan als metafoor moeten opvatten. Het is heel curieus dat het recente begrip poldermodel, eind jaren tachtig van de vorige eeuw, is bedacht door een buitenlander. Een Duitser in *Der Spiegel* lanceerde het begrip vol bewondering. Hij vroeg zich af hoe het mogelijk is dat daar zo'n welvarende samenleving bestaat met zo weinig arbeidsonrust. Ze kunnen daar allemaal goed met elkaar overweg. Weinig structureel geweld, enfin noem maar op, daar

werd de wereld toen ook zeer jaloers op. De hele wereld kwam kijken hoe wij dat deden. Nou die bewondering van de hele wereld en die zelfgenoegzaamheid van onszelf over hoe aardig wij dat toch voor elkaar hadden, is binnen de kortste keren omgeslagen in zijn volslagen tegendeel. Poldermodel is nu een scheldwoord geworden. Polderen betekent nu slap ouwehoeren. Gepolder? Dan deugt het allemaal niet, het is van een slap soort mensen dat altijd naar het midden kruipt. Ministers en staatssecretarissen roepen tegenwoordig dapper in de camera dat zij niet aan gepolder doen, niks ervan, recht voor zijn raap. Om vervolgens een typische demonstratie van het poldermodel te geven. Maar dat doet er niet toe, ze hebben er behoefte aan om dit brevet van staatkundig vermogen nadrukkelijk naar voren te brengen en te binden aan het begrip poldermodel.

Voor alle duidelijkheid, het begrip poldermodel is om te beginnen een conflictmodel. Het is een model waarin mensen extreme meningen over van alles en nog wat hebben: het moet zo, nee het moet zo. Dat lucht enorm op bij de betrokkenen. Het scheidt ook betrokkenheid. En dan vaart er in het gezelschap vanzelf dat ingebouwde compromisvermogen, dat is deel twee, en dan gaat men een draagvlak zoeken. We hebben

zojuist een prachtig voorbeeld gehad van meneer Dijkstra. Dat was poldermodel in werkelijk optima forma. Want hoe gaat het dan? Meneer Dijkstra neemt bij de dilemma's eerst een ferm standpunt in tussen A en B. Vervolgens legt hij A, waar hij heel direct voor gekozen heeft, uit in termen van B. Dus dan wordt B het. En dan is het einde C, en C staat er niet op. En zo gaat het altijd met de besluitvorming in Nederland. Er wordt iets heel extreems geroepen, dan wordt er weer iets heel extreems van de andere kant gezegd en dan komt er uiteindelijk draagvermogen, compromis, iets dat niemand van tevoren gezegd heeft. Dat is het handige van het Nederlandse systeem, omdat niemand op het besluit jaloers is. Iedereen kan er mee leven. En je kunt het ook vervolgens ook weer meteen opnieuw ter discussie stellen, wat ook vaak weer gebeurt met besluiten in Nederland. Ik geef u een enkel voorbeeld.

Fietstunnel Rijksmuseum

Het fietstunneltje van het Rijksmuseum in Amsterdam. U weet dat het Rijksmuseum wordt gerestaureerd door Cruz en Ortiz, Spaanse wereldberoemde architecten. Ik ken ze vrij goed omdat ze ook een nieuwe universiteitsbibliotheek gaan bouwen in Amsterdam. En die proberen dat gebouw van Kuiper te respecteren. Dat is een zeer

harmonieus gebouw met een symmetrie erin. En daarom hebben ze een ingang bedacht onder de grond, net zoals het Louvre in Parijs heeft gekregen. Onder de grond met respect voor fietsers, want Amsterdammers beschouwen het als een onvervreemdbaar recht om dwars door openbare gebouwen te kunnen fietsen. Dat is nu eenmaal zo, daar moet je rekening mee houden. En meteen breekt de hel los. Twintig actiegroepen, deelraden, de gereformeerde fietsbond, de anarchistische fietsbond, deelraad zus, politieke partij zo, ze komen allemaal met extreem andere voorstellen.

Er komen de meest ondenkbare voorstellen en de anarchistische fietsbond stelde zelfs voor om het hele gebouw de stad uit te donderen, dan kon je helemaal rechtdoor fietsen. Het stond toch altijd al in de weg, vonden zij. En dan is er een Open Dag. In Nederland is er altijd wel een Open Dag, waar iedereen zijn hart kan luchten en kan zeggen hoe het allemaal moet. In de Volkskrant werden Ortiz en Cruz geïnterviewd. Ortiz vroeg zich daarin af of er in Nederland geen centraal gezag is. En toen zei Cruz (want die dacht: daar moet je mee oppassen): "Nee we vinden het heel leuk hoor". Maar hij loog dat hij barstte. Maar goed, zij zijn niet vreemd, wij zijn vreemd in dit soort gedrag.

Op een gegeven moment heeft de deelraad besloten dat er een ingang aan de zijkant moest komen, waarmee ze het hele gebouw vernielden en ook de hele filosofie erachter weggooiden. Maar je weet in Nederland nooit wanneer een besluit echt definitief is. Het duurt altijd een poos voordat iedereen er voldoende aan gewend is, het draagvlak breed genoeg is en genoeg mensen hebben uitgeroepen dat ze daarmee kunnen leven. Nu zijn de Amsterdamse architecten weer in opstand gekomen, want ook zij hebben iets en zo beginnen we weer van voren af aan. Let u op mijn woorden, uiteindelijk komt er een fietstunneltje in het midden, samen met een centrale ingang in het midden, maar daarbij is de breedte van de fietstunnel met 7,5 cm opgehoogd. Dat gaat het halen.

Rotondebeleid

Als je een land bouwt en vervolgens vaststelt dat je daar alleen kunt bestaan door internationale handel te drijven, dan ontwikkel je collectieve mentaliteiten die je daartoe in staat stellen. Die dat faciliteren, zoals dat heet. Dan word je erg inschikkelijk en dan zoek je draagvlak. Het is geen tolerantie als nobel verschijnsel, maar het is een pragmatische tolerantie. Je moet wel als je internationale handel drijft. Je kunt niet zeggen: ik

ga met jou niet handelen omdat jij een ander geloof hebt. Nee, dan ben je van nature geneigd, gewend en genoodzaakt om elkaar op te zoeken en een leefbaar midden te vinden. En daar zijn wij buitengewoon bedreven in.

Van meet af aan hebben we in Nederland een idioot bestuur gehad. Nederland wordt elders in de wereld vaak in bestuurskundercolleges gebruikt om te laten zien hoe het niet kan, maar hoe je dan toch rijk kan worden. Ons bestuur kenmerkt zich door een zwak centrum en een sterke regio. Dat is de toverformule van de republiek geweest, dat is waarom uiteindelijk de opstand ontstond. Het vasthouden aan dat regionalisme, de macht van de steden, de macht van de staten. Karel V en Philips II waren voorstanders van een nieuw bewind. De Bourgondiërs waren al begonnen met centrale instellingen, met een centraal parlement, een centrale rekenkamer, centrale rechtspraak. Maar daartegen komen die lage landen in het geweer want daar ligt hun welvaart niet. Hun welvaart ligt in het decentrale.

En nog steeds is dat zeer kenmerkend voor onze samenleving omdat het speelruimte geeft. Het geeft betrokkenheid van iedereen die er mee te maken wil hebben, en het geeft speelruimte voor

enorme creativiteit die dan sterk naar boven komt. Natuurlijk moet je er een tol voor betalen. De bekendste 'tol' is wat mij betreft het rotondebeleid in Nederland. Als je je op de fiets door Nederland begeeft en je nadert een gemeentegrens, dan moet je eerst de gemeentesecretaris bellen aan de grens en vragen hoe het plaatselijke rotondebeleid is, want dat verschilt heel erg per gemeente. Op de ene rotonde krijg je als fietser voorrang en bij de ander krijg je dat helemaal niet. Ook dat is een uiting van 'wij maken zelf wel uit hoe we dat doen'. Ik heb in een gemeente een rotonde aangetroffen voor kansarmen, bereidt u zich er maar vast op voor. Dat is een dubbele rotonde: middendoor gaat de binnenste rotonde voor het snelverkeer, aan de rand gaan de sukkelaars die in de tweede rotonde verder sukkelen. Dat vereist weer veel studie voordat je er aan begint. Het is de tol die je moet betalen voor gebrek aan centralisme.

Saaï parlement

Een andere uiting, tol zo u wilt, is ons parlement. Wij hebben het saaïste parlement ter wereld. In ons parlement is nooit iemand, je ziet vooral lege blauwe stoeltjes. Laatst heeft kamervoorzitter Weisglas daar nog over geklaagd, omdat zelfs op zijn gehaktdag, de dag waarop de regering

verantwoording moet afleggen over wat ze zich had voorgenomen, de stoeltjes onbezet bleven. Er moet veel gebeuren in Nederland wil het parlement vol zitten, zoals het Lagerhuis in Engeland: twee van die tennistribunes tegenover elkaar, mensen die boven op elkaar gedrukt zitten, alsof ze drie dagen geen eten hebben gehad, zodat ze goed fel worden en inderdaad navenant zitten te schelden tegen elkaar 'Silly bastard, idiot, hear, hear'. Er wordt enorm gereageerd op alles, en die arme Tony Blair die van die keurige dingen staat uit te leggen in het midden, wordt uitgescholden of toegejuicht. Soms komt er iemand binnen die 'orde, orde' roept. Vroeger was dat zo'n leuke oude mevrouw met een pruik op. Het maakte geen zak uit, ze scholden gewoon door en na afloop gingen ze met z'n allen naar de pub. Dat is een parlement!

De Bondsdag in Duitsland zit altijd vol en er is ook altijd geschreeuw en gebrul, ook tijdens toespraken. Vorig jaar in Zuid-Korea, misschien kunt u zich dat nog herinneren, kroop die leuke mevrouw met die split op de banken, en sloeg een parlamentslid zo op zijn kop. Kijk, dat geeft nog eens sfeer. In Spanje had je vroeger iemand die zo nu en dan binnenkwam en in het plafond schoot om de stemming er in te houden. Dat zijn

parlementen waar wat gebeurt!
Wij doen op een andere manier zaken, wij zoeken naar draagvlak en wij komen elkaar tegemoet op andere wijze. Zo doet de vakbond dat ook. Er is de laatste jaren toenemende arbeidsonrust en ontevredenheid. Dat is de keerzijde van egalitarisme. We zijn allemaal gelijk dus denk maar niet dat je meer waard bent dan ik. Dat bevordert heel snel, zeker in economisch wat aflopende perioden, een ontevredenheidsgevoel. Voeg daarbij de media die laten zien dat alle schlemielen tegenwoordig succes hebben, rijk kunnen worden met voetballen, de postcodeloterij winnen of idol worden. En dat jij nou net die ene schlemiel bent die niet de Postcodeloterij wint. Ook dat verheft de gevoelens van 'ik kom tekort'.

Hete herfst

Door onze eeuwenlange mentaliteit om in te schikken, weten we uiteindelijk draagvlakken te creëren, mits we het juiste ritueel weten te handhaven. Dat was bijvoorbeeld weer heel mooi te zien aan de vakbondsacties van vorig jaar. Die gaan bij ons in Nederland altijd hetzelfde. Een minister of staatssecretaris roept iets wilds, bijvoorbeeld over prepensioen. De FNV reageert daar onmiddellijk op. De vakbond, Lodewijk de Waal was daar heel erg goed in, riep dan ook

meteen ruwe dingen terug. De Waal zei dan niet: "Nou ja, daar moeten we eens over nadenken". Nee, hij riep: "Van tafel, absoluut niet aan de orde, zal niet gebeuren, enz.". Hij deed ook meteen onfatsoenlijk, gaf geen handen meer en zo. Hij ging een demonstratieve houding aannemen. En dan moet er dus actie komen.

Actie in Nederland heet altijd 'Hete herfst'. Hete herfst vindt zijn bekroning altijd in één dag staken bij de Nederlandse Spoorwegen. Dat wordt weken van tevoren bekend gemaakt zodat niemand er last van heeft en heel Nederland een vrije dag neemt. Je ziet op zo'n dag alleen een paar van die zielige toeristen op het Centraal Station die naar Schiphol moeten. En dan roep je 'hot autumn' maar dat begrijpen ze natuurlijk nooit.

Daarna een demonstratie op het Museumplein. De gestaalde kaders rukken op om hun gelijk af te dwingen. Vierhonderdduizend mensen rukten die dag op. Deel dat door twee als de vakbond dat zegt, maar dan zijn het er nog tweehonderdduizend en dat zijn heel veel mensen. Als je er op de televisie naar keek, zag je niet meteen dat het echt gestaalde kaders waren die met gebalde vuist hun gelijk kwamen afdwingen. Het zag er reuze gezellig uit. Mensen hadden

spandoeken bij zich waar hele ondeugende dingen op stonden: 'Balkenende bak ellende'. De ander had: 'Peijs niet goed wijs', ook heel brutaal. De man van 'bak ellende' werd geïnterviewd door het televisiejournaal, en de journalist vroeg: "U bent aan het demonstreren, denkt u met deze actie resultaat te bereiken?". De man keek stomverbaasd de verslaggever aan en zei: "Nee, natuurlijk niet maar het is reuze gezellig". Je zag al op de achtergrond hoe hij zich voegde bij de polonaise die naar het Museumplein oprukte. Het duidelijkste teken van dit soort demonstraties is de blijkbare enorme behoefte aan het 'Wij-gevoel', aan saamhorigheidsgevoel. Want sinds het verdwijnen van de zuilen zijn we dit kwijt geraakt, en de vanzelfsprekendheid daarvan. Dus alles wordt nu aangegrepen om dat saamhorigheidsgevoel aan te spreken, ook de vakbondsactie. Het duidelijkste teken daarvoor is dat het rood van de vakbond, vanaf de negentiende eeuw de echte traditionele kleur van het verzet, is vervangen door oranje. Het oranje van het Oranje-gevoel. FNV bondgenoten loopt met oranje petjes op en oranje shirts.

Verworvenheden

Wat gebeurt er dan na zo'n demonstratie? Er is rumoer gemaakt en iedereen heeft zich kunnen uiten en dan krijgen wij de zogenaamde

'achterkamertjespolitiek'. Het is volgens mij een zegen voor het land, maar er is een enorm verzet tegen. Iedereen vindt het walgelijk wat er in die achterkamertjes allemaal gebeurt. Daar worden draagvlakken gezocht en daar wordt dus aan besluitvorming gedaan. Daar worden voorstellen gedaan. Heel democratisch, want het wordt weer voorgelegd aan de democratische organen en de achterbannen. Maar daar moet je natuurlijk de boel bekokstoven. De deuren gaan dicht, de media filmen dat braaf: 'geen commentaar' is altijd het woord. En dat is maar goed ook want je kunt niet het ene moment roepen 'het moet totaal van tafel' en 'absoluut ondenkbaar dat dat gebeurt' en het volgende moment met een camera er op zeggen 'nou ja, het mag wel een beetje op tafel blijven liggen'. Dat kan niet. Dat moet je zonder camera doen.

En dan komt er altijd een besluit uit. Dat is altijd mogelijkheid 'C' van de heer Dijkstra waar ik het zojuist over had. 'Het is de oplossing die van niemand is, die niemand heeft bedacht en waaraan dus ook niemand echt aan gehecht is. Verder kan iedereen zeggen dat hij toch in hoge mate zijn zin heeft gekregen. Dat is de manier waarop wij zaken doen met elkaar. En prijs uw zegeningen, want daardoor is dit nog steeds een land waar het

structurele geweld een neergaande lijn vertoont, ook al denken mensen heel incidenteel dat het niet zo is. En dat zijn toch uiteindelijk verworvenheden waar het om gaat.

Welbevinden

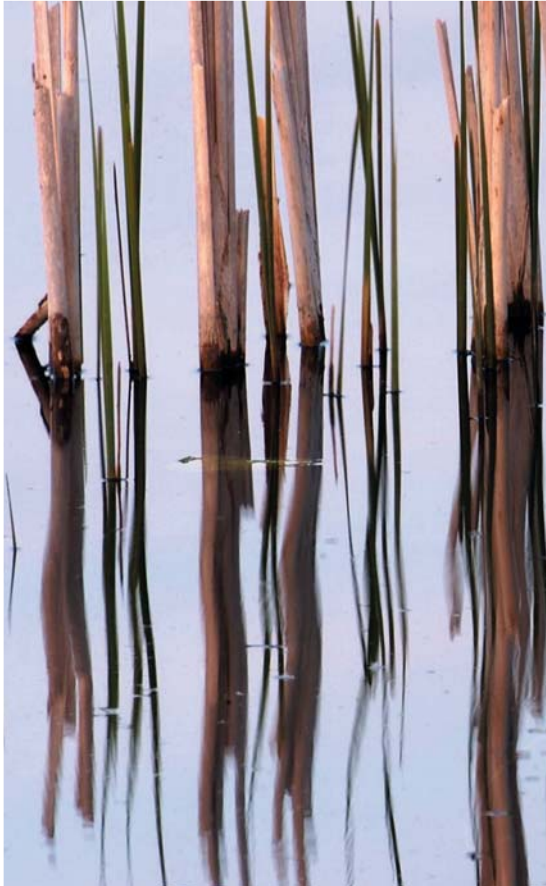
Ik kom in de eindfase van mijn betoog. Wij zijn zeer sterk gedemocratiseerd. Wij hebben een samenleving waar zeer veel mensen zich bemoeien met hun eigen omgeving. En dat is een groot goed. Er is ook geen samenleving ter wereld die zoveel cabaretiers en columnisten kent. Dat zijn mensen die op felle wijze alles ter discussie stellen wat er in onze samenleving gebeurt. En dat is een groot goed. De gedachte dat wij een karakterloos volk zijn dat geen mening heeft en altijd naar het midden kruipt is dus een onzin-interpretatie van het poldermodel. Het tegendeel is het geval, wij zijn een zeer ruziemakend volk. Wij zijn enorm getraind in ruziemaken maar gelukkig ook erg getraind in het weer goed maken en het vinden van verzoenende oplossingen.

Iedereen wil aan zijn trekken komen en relatief blijkt ook door de eeuwen heen dat heel veel mensen het gevoel hebben dat ze in deze samenleving aan hun trekken komen, ook al kankeren ze zich een ongeluk. Een aardig

voorbeeld daarvan zijn de enquêtes die het Sociaal Cultureel Planbureau elke twee jaar houdt in Nederland. De laatste was in 2004 en die enquêtes hebben altijd dezelfde uitslag. En dat is een heel rare uitslag die je aan buitenlandse vrienden bijna niet kunt uitleggen, maar wij begrijpen hem inmiddels wel.

De enquête gaat over welbevinden, hoe je ervaart hoe de zaken in Nederland gaan. Eerst wordt gevraagd wat men vindt van de regering in Den Haag, van beleidsvoorstellen van de gemeente en provincie, noem maar op. Daar wordt onveranderlijk kankerend negatief op geantwoord: een zootje, een troep, een zootje achterlijke idioten, mensen die geen normaal beroep konden vinden, zetten ze maar in de regering. En dan volgt de laatste vraag: "Hoe zou u ten slotte uw persoonlijk welbevinden typeren?". Dan antwoordt 82%: zeer tevreden. In 2002 was dat nog 87%. Zo'n uitslag kan alleen als je begrijpt hoe zwak je centrum en hoe sterk de regio is. En die gaat door tot aan het huis, de eigen woning die de burcht is waar we ons uiteindelijk in terugtrekken als zeer zelfredzame figuren. "Het is een troep hier in het land, maar ik zorg dat ik aan mijn trekken kom en ik roep ze wel als ik ze nodig heb. Laat ze tot die tijd maar daar blijven".

Grootste vergissing van de regering is volgens mij dan ook om op het allerlaatste moment, in het kader van 'stem voor de grondwet', een actie te beginnen. Ministers en staatssecretarissen gingen de straat op om folders uit te delen waarin stond dat je vóór de grondwet moest stemmen. "Ho, Ho dat maken wij wel uit! Kom op!" Ze hadden in de Tweede Kamer de gordijnen dicht moeten doen en niet moeten laten merken dat ze bestonden. Dan was er een kans geweest dat men 'Ja' tegen de grondwet zou zeggen, maar deze actie was helemaal zonder enig historisch besef over hoe wij de zaken gewend zijn te regelen.

Grave beneden de sluis

We veranderen voortdurend onze ruimte en geven ruimte en natuur een bepaald karakter mee. Het moet dus de indruk wekken dat het de identiteit versterkt. Want er is een enorme honger naar identiteit. De vanzelfsprekendheid van de zuilen is verdwenen. Je ziet dat mensen overal om zich heen graaien, tot in de vakbondsactie toe, om die identiteit, die saamhorigheid weer te vestigen. En die moet je ritualiseren en een uiterlijk geven. Wat is daar nu meer geschikt voor dan je eigen ruimte, je eigen omgeving?

Dus 'lieu de memoires', gedenkplaatsen, plekken waar je iets met elkaar hebt, waar iets is gebeurd in de gemeenschap, zijn buitengewoon belangrijk om die gemeenschappelijkheid weer duidelijk op een plek te krijgen en daar horen ook nadrukkelijk natuurelementen bij. Denkt u eens aan de West-Friese Omringdijk. Eén van de wereldwonderen waarover men in het buitenland wel iets kan vertellen, maar waarover men in Nederland in het geheel niets hoort. Behalve dat men klaagt dat die dijken zo steil zijn, dat je niet lekker kunt fietsen. U fietst daar over een wereldwonder, rond Hoorn. 125 km lang de exponent van de uitvinding van de polder. Maar dan wel de polder in letterlijke zin. Dergelijke zaken verdienen markering en dat is erg belangrijk.

Tot slot: geef ons in dit kader ook de waterstanden terug! Die zijn in 1992 van de radio verwijderd en dat is heel erg! Want niemand begreep waar het over ging maar toch gaf het een veilig, ja zelfs optimistisch gevoel: "Grave beneden de sluis". Dan werd het een tijdje stil, totdat de radiostem vervolgde: "plus 6!" Het zou een fantastische dag worden.

*Ontwikkelingen tot 2020 volgens het
Ontwerp Streekplan Noord-Holland Zuid*

Mogelijke ontwikkelingen ná 2020

*Plan Dijkstra-concentratie
van 30.000 woningen in de
Purmer Meer*

Uit de praktijk: Plan Purmermeer

Tjeerd Dijkstra

Prof. dr. Tjeerd Dijkstra is architect-stedenbouwkundige.

In 2001, tijdens de Noordvleugelconferentie voor de Deltametropool, is bestudeerd hoe Amsterdam en omliggende gemeenten tot 2030 in hun verwachte woningbehoefte zouden kunnen voorzien. Inmiddels kan de 'Bollenstad' onder Haarlem niet doorgaan en zijn vraagtekens gezet bij de opname- en bouwcapaciteit van Almere en Amsterdam. Ten zuiden van Amsterdam zijn nauwelijks alternatieven voorhanden. Dit kan betekenen dat de opvangtaak van het bundelingsgebied Purmerend-Edam/Volendam aanzienlijk moet worden vergroot, wellicht met meer dan 40.000 woningen tot 2030.

In de Nota Ruimte zijn de contouren bepaald van het Nationale landschap 'Laag Holland'. Purmerend, de Purmermeerpolder en Edam/Volendam zijn hier buiten gelaten en aangewezen als 'bundelingsgebied'. Hierin worden regionale opgaven op het gebied van woningbouw en economie geconcentreerd. Het Nationale landschap is daarentegen gericht op behoud en versterking van de cultuurhistorische en ecologische waarden van het gebied. Voor het landschap gaat het vooral om het ontwikkelen van cultuurdragers, het versterken van de visuele samenhang tussen bebouwing en omgeving, het handhaven van openheid en het landschappelijk inpassen van toerisme en recreatie.

Ontwerp Streekplan Noord-Holland Zuid

In het bundelingsgebied Purmerend-Edam / Volendam is een aantal bescheiden uitbreidingslocaties aangewezen. In totaal gaat het om 3000 nieuwbouwwoningen (locaties A, B, E en F, zie Ontwerp streekplankaart) en ca 125 ha bedrijventerrein (locaties C en D). Maar er is sprake van een aantal belangrijke knelpunten. Zo ligt woningbouwlocatie-B in het Belvederegebied 'De Beemster' (Unesco werelderfgoedmonument) en bovendien in het nationale landschap 'Laag Holland'. Locatie-F ligt midden in de provinciale Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en bovendien in te beschermen veenweidegebied. Bedrijventerrein-D sluit het doorzicht af tussen de Purmer en de Zeevangpolder. Dit is in strijd met het behoud van openheid en met de bescherming van de cultuurhistorische waarden van Edam.

Gevaarlijke ontwikkelingen

Maar als de opvangtaak van het bundelingsgebied na 2020 nog eens aanzienlijk moet worden vergroot, dreigen nog andere gevaren. Zo zou er bij een verdere uitbreiding met lage dichtheid één groot verstedelijkt gebied kunnen ontstaan. Hiermee zal de openheid van het landschap verdwijnen en zal Edam als historische stad niet eens meer te herkennen zijn.

Wat volgens Dijkstra ook niet zou moeten gebeuren, is uitbreiding binnen de bestaande lintdorpen. "Dat wordt dure grond, waar dus ook grote huizen op komen te staan. Veel groter dan de bestaande huizen. Daar gaan gezinnen met twee inkomens en twee auto's wonen. Daar heb je toegangswegen voor nodig. Je verandert de streek dus door de nieuwbouw en door de nieuwe bewoners. In de Zeevangpolder zijn er zelfs plannen om twee nieuwe lintdorpen te bouwen. En dat midden in een karakteristieke, traditionele vaarpolder".

Plan Dijkstra

Nationaal landschap betekent voor Dijkstra hooguit hier en daar een huisje. Verder afblijven. En dat kan ook best. Sinds 1994 werkt hij aan het plan "Purmer-Meer". Om aan de te verwachten verstedelijkingsopgave in de Noordvleugel te kunnen voldoen, kiest Dijkstra voor het geconcentreerd bouwen van maar liefst 30.000 woningen in de Purmer. Het gebied valt buiten het nationale landschap.

"Als je hier bouwt, kun je de rest van Waterland ongemoeid laten. Maar bouw dan ook de huizen waar de streek behoefte aan heeft. Huizen voor starters en ouderen, met veel voorzieningen in de

buurt. En met zo weinig mogelijk schade voor het landschap". Ter ontsluiting moet de Noord-Zuid metrolijn vanuit Amsterdam worden doorgetrokken. Al te veel woon-werkverkeer zal er overigens niet komen, want in Purmer-Meer komt ook ruimte om te werken. In groen wordt voorzien door het al bestaande Purmerbos: 7 km lang en 1 km breed. Met hondenweides, fietspaden en een golfbaan. Dat wordt het 'Central Park' van Waterland. Het overblijvende deel van de polder wordt onder water gezet. Hiermee wordt de landschappelijke identiteit van het gebied versterkt en wordt tevens ruimte gecreëerd voor waterberging en recreatie.

Landschap en identiteit

Han Lörzing

Ir. Han Lörzing is landschapsarchitect bij het Ruimtelijk Planbureau

Landschap wordt op twee manieren door mensen gemaakt. De ene is buitengewoon letterlijk. Dat is wat er in het terrein gebeurt wanneer mensen een schop in de grond steken. Dat doen ze al eeuwen lang, zolang ze hier rondlopen, en daarmee verandert de buitenruimte. Deze 'onderaannemers van God' zoals Pleij ze noemt, zijn natuurlijk bezig geweest. Ze hebben puur fysiek het landschap veranderd.

Fysiek, verbaal en mentaal landschap

Daarnaast is er ook een hele leuke manier waarop mensen het landschap verbaal kunnen veranderen. Daar heeft u een paar mooie voorbeelden van gehoord in de betogen van Pleij en Dijkstra. Bij de Purmer viel mij op dat het gehele gebied op een gegeven moment als ontwikkelingsgebied werd aangegeven. Dat is dus iets nieuws, dat is een andere manier van kijken naar hetzelfde landschap als in een vorige versie, waarin de Purmer of cultuurhistorisch belangrijk of helemaal niks - gewoon landbouwgebied was om aardappelen te telen. Zo kunt u zien dat we ook via bestemmingsplannen, polderend en wel om weer met Pleij te spreken, het landschap verbaal veranderen.

Uiteindelijk komt er een plan uit dat als een lappendeken al die meningen aan elkaar plakt en daarmee fantastisch uitdrukt wat we allemaal niet

willen, maar individueel nog net voldoende vinden. Een echt compromis dus waarin iedereen een taartpunt krijgt waarvan hij denkt dat het de grootste is. Op die manier zijn die bestemmingsplannen samengesteld en zo kun je dus prachtig zien hoe je met zuiver verbale middelen ook landschap kunt maken en breken. Een ander stempeltje ANL wordt AN, N, of iets heel anders. Een ander kleurtje E en diezelfde grasspriet, dezelfde omgeving of dezelfde poldersloot is opeens iets anders geworden in ons denken.

Het fascinerende vind ik altijd dat de mens op deze manier zuiver mentaal het landschap maakt en verandert, louter in zijn geest. Het wetenschappelijk wat zwakke bewijs daarvoor is naar mijn idee het feit dat het woord landschap, het begrip landschap, slechts een kleine vijfhonderd jaar oud is. Voor die tijd had men ongetwijfeld termen om buitengebied, moeras, woeste grond, landbouwgebied, akker of wat dan ook aan te duiden, maar men noemde het geen landschap. Men had niet de connotatie dat het meer was dan alleen het droge fysieke gegeven. Men had niet het idee dat men ook keek naar iets met een zekere samenhang en wellicht een zekere esthetische waarde. Die esthetische waarde is niet onbelangrijk, want zoals u wellicht weet, is het

begrip landschap ontstaan uit de schilderkunst. Eenmaal toegepast op dat eerste schilderijtje is het de wereld rondgegaan en is het een van de mooiste exportsuccessen van de lage landen geworden. In werkelijk elke denkbare taal is het op de een of andere manier omgezet met steeds dezelfde stammen in vertalingen. Een wereldsucces. We beseffen het niet elke dag, maar zo hebben wij landschap mentaal weten te maken.

Wel zit er natuurlijk een adder onder het gras. Het feit dat mensen in hun geest met landschap aan het sleutelen gaan, betekent ook dat ze wel heel erg ver van één werkelijkheid af komen te staan. Je kunt nog wel zeggen dat er fysiek één landschap is, maar mentaal wordt het al wat moeilijker. Ik gaf al het voorbeeld van bestemmingen, maar mentaal heeft het natuurlijk een ongelofelijke scala aan opvattingen die flink strijdig kunnen worden. U kunt per persoon van opvatting verschillen over wat u ziet, weet en waarneemt over landschappen. U kunt het per groep, per natie, en zelfs in tijd verschillend zien.

Albert Cuyp

Even twee voorbeelden om dat laatste te demonstreren. Het is heel aardig om te zien wat de lotgevallen zijn van landschapschilderijen. Als

voorbeeld neem ik even Albert Cuyp, omdat er veel over de lotgevallen van zijn schilderijen bekend is. De schilderijen van Albert Cuyp werden in zijn eigen tijd redelijk gewaardeerd, en hij verkocht ze netjes. Hij werd er niet vreselijk rijk van maar het ging. Daarna zakte de man weg in de vergetelheid, in Nederland en ook daarbuiten. En ergens in de achttiende eeuw werd Cuyp in Engeland en Frankrijk, vrijwel tegelijkertijd herontdekt. Niet in Nederland, de Nederlanders waren allang met andere dingen bezig. Cuyp hadden we gehad, we hadden inmiddels andere schilders. Maar Cuyp werd in het buitenland herontdekt. De prijzen voor zijn schilderijen stegen. Het nadeel daarvan was dat het aantal Cuyps in Nederland wat tegenvalt, omdat ze nu allemaal bij het British Museum of het Louvre hangen en het wat prijzig is om ze terug te kopen.

Nederland is toen als het ware zijn schade gaan inhalen. Niet letterlijk door al die Cuyps terug te kopen, daar hadden we het geld niet voor en bovendien waren we er te zuinig voor. Maar Cuyp werd in de negentiende eeuw één van de erflaters waar de Nederlandse beschaving aan werd opgehangen, teruggerepareerd naar de Gouden Eeuw. Het zelfbeeld van Nederland dat letterlijk heel erg hing aan die schilderijen.

Pleij gaf ook een hint in die richting. Het is absoluut duidelijk geworden door allerlei onderzoekers in binnen- en buitenland, dat elk onderdeel van die schilderijen uit de Gouden Eeuw, behalve voor puur esthetisch genoegen, ook voor een bepaalde hogere waarde stond. En een van die waarden was nationalisme, vaderlandsliefde, de trots omdat we de waterwolf en de Spanjaard eruit gesmeten hadden. Dat werd in die schilderijen uitgedrukt. Net als die koe, die koe van Pleij, die stond voor Nederlandse welvaart en succes. Die was in de vergetelheid geraakt in die beroemde verhalen van de versukkeling. In de verhalen van Jan Salie, etc. en tijdens de opkomst van het moderne onderwijs in de negentiende eeuw, had men weer behoefte aan een stevige basis waar de Nederlandse natie zich aan kon spiegelen. En daar waren plots Cuyp en zijn maten weer uit die eerdere periode. Het hielp geweldig, de herontdekking kwam op gang. En ook lang daarna nog genoten vele mensen onvoorbereid van een dergelijk schilderij zonder te denken: oh ja, dat is vast vijftig miljoen euro. Langzamerhand is er een nieuwe herkenning van die schilderijen op een uiterst banale manier. Het is kostbaar erfgoed, er moeten tralies voor, pantserglas, er moeten vijf bewakers bij en dan nog kan het allemaal fout gaan (zie de schilderijen van Munch in Oslo).

Woeste grond

Ik geef u een tweede voorbeeld over de veranderende opvattingen over vrijwel dezelfde landschappen. Toen na de Tweede Wereldoorlog de provincie Zuid-Holland besloot dat de verkeerscapaciteit tussen De Haag en Leiden ontoereikend was, bedacht men als eerste het idee om een weg aan te leggen door de duinen, de duinroute. Dat was immers toch waardeloos zand? Tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog kon je daar nog straffeloos grote stukken duin simpelweg inpikken en daar villa's bouwen. En wat voor villa's? Ga maar eens kijken. Men dacht in de geest van 'Dat zou eigenlijk nog moeten kunnen'.

Toch leverde het plan verrassend veel protest op, zeker voor die late jaren vijftig. De provincie trok het idee daarom als een haas weer in, en gaf als alternatief, je gelooft het tegenwoordig niet meer, de Leidse Baan die dwars door het zogenaamde waardeloze, natte polderland tussen Voorschoten en Wassenaar heen moest. Precies op dat moment begonnen ecologen te ontdekken dat er in de weilanden in die streken, naast koeien, ook weidevogels stonden en niet zo weinig ook, buitengewoon rijke gebieden. En dus kwam de volgende tegenbeweging op gang. Opeens waren die natte zompige weilanden, waar schapen nog

altijd allerlei enge ziekten kregen vanuit dat vocht en zo, tot nationale Schrijn verklaard. Daar is dus in één keer een geweldige verandering in onze opvattingen ontstaan. Tegenwoordig durft niemand meer over woeste grond te spreken.

Als je zegt dat mensen mentaal landschappen kunnen maken en veranderen, betekent dat ook dat veranderende opvattingen in de tijd tot veranderende landschappen kunnen leiden. Dat hoeft niet eens fysiek zo te zijn, dat kan ook mentaal zijn. In extremo kan het betekenen dat bij volstreekte onverschilligheid van opvattingen, er ook landschappen verdwijnen. Misschien gaan ze nog niet letterlijk verloren (zoals met die dozen en die schitterende poorten die Dijkstra liet zien), maar ze gaan mentaal verloren. Dat betekent dat niemand ze meer ziet en dat ze niemand meer interesseren.

Lieux de memoires

Van daaruit denk ik dat er een parallel ligt met de staat van het huidige geschiedenisonderwijs. Het spijt me reuze en het lijkt of ik echt op leeftijd begin te geraken, maar als ik zie dat de jaarportie geschiedenisonderwijs tegenwoordig bestaat uit het kennen van alle details van de positie van de vrouw in het vroege deel van de Mingperiode in

China en dat men voor de rest geen idee heeft hoe Napoleon, Hitler en Genghis Khan in een tijdbalk moeten worden geplaatst, dan overdrijf ik misschien iets, maar het is het toch een heel treurig teken als het gaat om het erkennen en herkennen van landschap. Landschap is nu eenmaal een deel van de historie van een land. Wie op een gegeven moment dat deel van de historie negeert, uitpoetst of zelfs weglacht, doet daarmee zijn landschap geen goed. 'Lieux de memoires', zei Pleij zo mooi. Helaas zijn die er steeds minder, omdat 'lieux de memoires' van een memoire afhankelijk zijn, van een collectief geheugen, van een collectieve herinnering hoe iets ontstaan is en wat vooral het gevolg daarvan is geweest naar onze tijd toe. Als je de herinnering kwijt raakt, zegt die plek je niets meer en dan zegt het ook niemand meer iets of je de Purmer in één klap volbouwt, toch nog onder water zet of vol bos plant. Dan maakt het allemaal heel erg weinig uit. Als de geschiedenis verdwijnt, verdwijnt - in mijn theorie althans - ook een stuk landschap. Om de simpele reden dat er fysiek misschien niets verandert, maar in de geest wel.

Even een heel extreem voorbeeld, weliswaar 'op het randje', maar ik kan het niet laten. Ik las een keer een verhaal waaruit bleek dat de gemiddelde

Turkse jongere in Nederland, als die aan landschap denkt, aan de berg Ararat denkt. Dan denkt hij natuurlijk niet aan de Purmer, dat zou wel gek wezen, daar heeft hij niets mee. Er zijn vrij veel Turken in dit land, er zijn vrij veel andere nationaliteiten. Ik ga ze niet over een kam scheren, maar ik denk wel dat daar een reden kan liggen waarom het IJsselval van Natuurmonumenten stagneert en waarom op een gegeven moment, de aan de geschiedenis gekoppelde kennis van landschap begint af te bladderen. Want geloof me, het zijn niet alleen allochtonen die langzamerhand genoeg hebben van het steeds maar horen van oude verhalen over landschappen. Ik ben buitengewoon bang dat over vijftig jaar, zowel Das & Boom als Natuurmonumenten simpelweg tot een hele kleine elitaire groep zijn teruggebracht. Kleine groepen mensen die nostalgisch af en toe een traan laten bij het begrip Landschap. En het was nog wel zo mooi.

Polderen als leidraad, zei Herman Pleij. Het is natuurlijk in de praktijk al lang achterhaald als het gaat om het landschap. Polderen vereist voor landschap twee dingen. In de eerste plaats een zeker onderling respect voor meningen. Als u weet dat in de huidige maatschappij respect hoofdzakelijk door maffiosi en straatboefjes wordt

geëist, dan staat het er natuurlijk heel somber voor met zo'n begrip. In de tweede plaats vereist het historisch besef. 'Lieux de memoires' zijn langzamerhand volledig lege plekken in het landschap geworden.

Ten slotte toch nog even terug naar de Purmer. Het aantrekkelijke van het uiteindelijke voorstel van Dijkstra is, dat de oude rand leidraad is, zij het op een nieuwe manier, namelijk met water gevuld. En dan denk ik aan de planning van de rampzalige Bijlmermeer. Er lag toen een alternatief voorstel om in ieder geval de toenmalige omtrek van dat drooggelegde poldertje als basis te nemen voor de nieuwe stadsrand en dus keurig zo'n ingepast poldervormpje als een stedelijk element te maken, los van alle inrichting daarbinnen. Het was natuurlijk een briljant idee dat helaas door de functionalistische barbaren om zeep is geholpen. Ik hoop alleen dat er tegen de tijd dat het schitterende plan van Dijkstra is uitgevoerd, nog mensen zijn die echt beseffen dat dit ontwerp iets te maken heeft met drie lange eeuwen poldergeschiedenis. Want uiteindelijk krijgen wij, ook mentaal, het landschap dat wij verdienen.

Debat

Debatteren is stelling nemen. De deelnemers gaan de discussiethema's rondom landschap scherper maken. Dat gebeurt met een aantal inleiders en debaters. *Tracy Metz* is journalist bij NRC Handelsblad en schrijft daar onder andere over architectuur, stedenbouw en landschap. Zij is auteur van het boek 'Pret'. *Klaas van Egmond* is directeur van Milieu- en Natuurplanbureau en hoogleraar milieukunde aan de Universiteit Utrecht. Verder begroeten we *Herman Pleij*, hoogleraar historisch Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en auteur van het boekje 'Erasmus en het poldermodel'. *Tjeerd Dijkstra* is stedenbouwkundige en architect en *Han Lörzing* is landschapsarchitect. *Jaap Modder* was directeur van NIROV, wethouder van de gemeente Ede en tegenwoordig bestuursvoorzitter van het Knooppunt Arnhem - Nijmegen (KAN). *Sjef Jansen* is mededirecteur en oprichter van het bureau VISTA, *Landscape and Urban Design*. *Jaap Dirkmaat* was lijsttrekker van 'De Groenen', is directeur van 'Das en Boom' en voorzitter van de Stichting Nederlands Cultuur Landschap.

Debat - 1e Ronde

Stelling (Jaap Dirkmaat)

Het voor toekomstige generaties veiligstellen van het landschappelijk erfgoed is een maatschappelijke opgave die geen compromissen duldt met telkens nieuwe economische functies. Waardevolle landschappen dulden geen compromis met nieuwe economische dragers!

We moeten eerst vaststellen wat waardevol is. Nuances zijn soms nodig, omdat andere mensen altijd meteen denken te weten wat je vindt of bedoelt. Er is nog maar een klein aantal landschappen in Nederland zo gaaf, zo waardevol dat ze een bepaald tijdsbeeld vertellen. Je kan geen compromis sluiten over een paltrokmolen als houtzaagmolen, een van de laatste drie in Nederland. Daar ga je geen pakhuis of bedrijventerrein vestigen. Die houd je zo. Er zijn er maar heel weinig en die zijn inmiddels bijna allemaal in handen van natuur- en landschapsorganisaties. Van uw en mijn centen gekocht. En ik vind het dan ook heel erg dat ik laatst iemand van het Drents Landschap hoorde zeggen: "Wij zijn geen museumdirecteuren en ik ga niet met een stofzuiger netjes dat landschap aanharken. Wat mij betreft kan het allemaal Schotse Hooglanders worden".

Dus geen compromis voor de laatste Drentse beekdalen met houtwallen en elzenhagen! Dat betekent dat je overal een stolp overheen zet en die houd je er vanaf nu bovenop. Tweeduizend jaar en langer, omdat het landschap een verhaal vertelt over de ontstaansgeschiedenis van ons land. Wat mij betreft gaat het dan om ongeveer 2 of 3 procent van het huidige landoppervlak. Ik moet er wel bij zeggen dat mijn begrip van waardevol

landschap meer is dan die 2 á 3 procent, eerder 20 á 30 procent. Maar je zult het wel op deze manier moeten beschermen omdat we zien dat het grondgebonden landschap heel sterk afneemt. Dat alleen al vraagt om bezinning van nieuwe economische dragers.

Nog slechts vijf procent van Nederland heeft onaangeroerde kavelpatronen. En ik heb het dan niet over hei of vennen, maar over cultuurlandschap. Dus weilanden, akkers met kavelfbakeningen. Deels is dat al gekocht en heeft het voor sommige mensen een economische waarde omdat ze er gaan recreëren. Maar sommige van die landschappen zijn niet herkenbaar voor een leek. Die leek gaat daar dus misschien nu niet kijken maar wel over honderd jaar. Als toekomstige generaties terug willen grijpen, zijn ze wel heel waardevol. Ik vind dus niet dat Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten of Limburgs Landschap iets zouden moeten beheren omdat ze geen nieuwe economische drager weten te vinden. Daar zijn zij voor in het leven geroepen dacht ik. En daarom zijn wij lid.

De tegenstanders van deze stelling brengen in dat je van tevoren niet kunt schatten wat voor economische motieven er nog naar voren komen

en waarom je daar niet op terug zou kunnen komen. Bovendien hebben de landschappen inmiddels al een nieuwe economische drager. Ze trekken toeristen en juist daarom blijven ze behouden. Het is gevaarlijk om te zeggen dat 2 tot 3 procent van Nederland uit waardevolle landschappen bestaat, want dat betekent dat de rest niet waardevol zou zijn. Dat alleen al is een reden om tegen te zijn.

Het gaat om het begrip van waarde. Als het een mooi gebied is voor mensen om in te wonen, heeft het waarde. Daarnaast kan het natuurlijk ook ecologische waarde hebben, maar economische waarde moet het hebben: als je er niet aan kan verdienen, gaat het weg. Ik geloof in 'en - en', niet alleen in 'of - of'. Misschien is het woord compromis hier een beetje een onaangenaam woord. Nieuwe economische dragers kunnen namelijk inspiratie vormen om waardevolle landschappen in stand te houden.

De voorstanders vinden het belangrijk dat juist die kleine stukjes, die parels worden bewaard. Het zijn museumstukken, levend gehouden maar niet verwant met wat we verder economisch doen in Nederland. Anders gezegd: collectieve goederen die je met elkaar moet bewaren. In Nederland wordt gigantisch veel ontwikkeld en Nederland is

ook prachtig. Maar je moet ook gebieden hebben die je bewaart voor de generaties en die intact gehouden worden.

De twijfelaars hebben het vooral moeilijk met het begrip nieuwe economische dragers want dat kan natuurlijk van alles zijn. Dat kan recreatie zijn, en ik denk dat Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten heel erg geporteerd zijn voor zo'n nieuwe economische drager. Maar misschien ook wel voor andere vormen van landbouw.

Jaap Dirkmaat vindt dat net zo goed als bij de Rembrandt in het Rijksmuseum, het heel duidelijk om museale landschappen gaat in handen van terreinbeheerders. Die zijn om die reden gekocht en horen ook zo beheerd te worden, ook al komen er nu nieuwe beelden over natuur voor ogen waardoor men zegt: laten we ze maar laten verruigen of onder water zetten of niet meer beheren. Dat gebeurt momenteel, ook in die parels. We hebben het dan over de nivellering van het landschap, en ook dat is door de Natuurbalans uitgedrukt. Een voortdurende achteruitgang van kwaliteit en kwantiteit van het hele Nederlandse landschap. We zullen daarmee moeten leren leven, want de grafiek toont een permanente neerwaartse tendens.

Beschouwing op eerste ronde door Tracy Metz

Ik voel me net de feeks in de televisieserie de Zwakste Schakel. Ik heb in de pauze gevraagd of ik ook iemand mocht wegsturen, maar dat gaat te ver vandaag. Ik hoor een hele Nederlandse discussie. Ik wil graag op drie elementen reageren. Om te beginnen het begrip 'waardevol'. In het Nederlands Architectuur Instituut is momenteel de tentoonstelling 'Polders' te zien. Een heel interessante tentoonstelling voor ons allemaal: over vijftien polders in

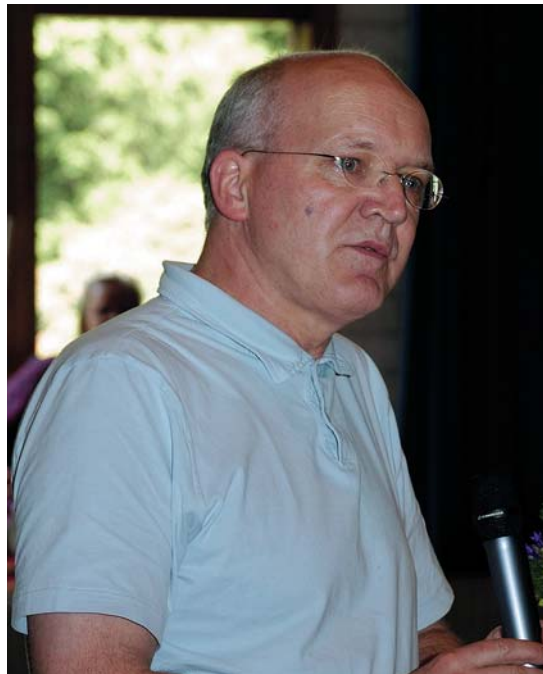
Nederland. Als het gaat over waardevol moet je kijken naar het voorbeeld van het Naardermeer. Tot drie keer toe is geprobeerd om het leeg te pompen, want we moesten er van af. Vervolgens moest het een vuilnisdepot worden en nu is het een van de meest waardevolle parels van het Nederlandse landschap. Ik wil maar zeggen: het begrip waardevol kan in de loop van de tijd erg veranderen.

Ik schaar me onder de tegenstanders van deze stelling, hoewel ik grote bewondering heb voor de rechte rug die u uitspreekt; de compromisloosheid. Maar zoals we van Herman Pleij heel goed hebben begrepen, in ieder geval bestuurlijk gezien, hebben we niet zo'n rechterug-traditie. Nederland is nu eenmaal te klein voor landschappelijke apartheid. Het gaat gewoon niet werken, nieuwe economische dragers. En dan, wat zijn die economische dragers? Een van de sprekers aan de Tegentafel had het over toerisme. Dat is een van onze belangrijkste nieuwe economische dragers. Als we die weren, onthouden we landschappen een belangrijke bron van inkomsten en van draagvlak. Dus van middelen van voortbestaan. En laten we wel zijn, in de tijden dat Nederland voor het grootste deel nog moeras was, was landbouw ook een nieuwe economische drager. Dus waar hebben we het eigenlijk over?

Debat - 2e Ronde

Stelling (Jaap Modder)

Het Nederlandse landschap is een stedelijke buitentuin waarvan de identiteit door z'n gebruikers voortdurend vernieuwd wordt. De identiteit van een landschap moet je maken!

Stel dat u vanmiddag hier niet was geweest maar een glaasje bier had gedronken ergens in het centrum van Nijmegen. U was vervolgens, om wat koelte te krijgen, afgedaald naar de benedenstad. Dan had u ervaren dat u in een stad rondloopt die een stuwwal heeft. De Romeinen hebben over die stuwwal gelopen, de Middeleeuwen hebben daar huis gehouden. De revolutie is er nog even geweest en de wederopbouw staat er ook goed bij. Kortom, allemaal verschillende lagen. Identiteit moet je maken.

Op die plek aan de Waalkade van Nijmegen heb je in feite een enorm assortiment aan keuzes. We hebben Belgen laten uitzoeken hoe dat nieuwe gebied ingericht zou moeten worden. Dat moet je dus niet aan Belgen vragen, want daar kwamen ze niet uit. Ze hebben een fantastisch boek gemaakt en ze hebben alle lagen er in gezet. Maar wij moeten straks democratisch kiezen welke laag we daar willen inzetten voor de herinrichting van het gebied. Dus moeten we identiteit gaan maken ook al dringt het zich in overdadige mate op. Kijken we over de Waal en het lage land waar de Batavieren hebben huis gehouden, dan hebben we veel minder aan identiteit te kiezen. We hebben de rivier, die moet een beetje breder worden en we hebben daar een keuze te maken. De ene keuze

is: gaan we een hele nieuwe identiteit toevoegen en maken we daar een stad, zodat het niet meer een stad aan de rivier is, maar een stad waar de rivier doorheen stroomt? Of we kiezen voor natuur en cultuur en sluiten aan bij wat er al is. Ik ben een voorstander van een nieuwe stad aan de overkant, maar daarmee moet je afscheid nemen van de identiteiten die er waren en moet je torentjes gaan maken en een echt stedelijk milieu. Dat lijkt me helemaal niet erg want in tweeduizend jaar is die stad ook veranderd. Nieuwe identiteiten toevoegen, nieuwe identiteiten maken.

We gaan verder naar het noorden en ontdekken een heel groot agrarisch gebied waar we een 1250 hectare groot park van kunnen maken. Maar niemand weet wat daarvan de betekenis is. God zij dank, hebben daar toch een paar Romeinen rondgelopen in de tijd. En nu gaan we als konijnen graven op zoek naar restanten van die Romeinen, want dat hebben we nodig om dat park betekenis te geven. En ook daar gaan we identiteit maken. U begrijpt wel: het is een hele lastige stelling.

Een van de voorstanders vindt het een zeer logische stelling. Mensen maken immers voortdurend zelf identiteiten voor landschappen. Iedereen is er voortdurend mee bezig. Het is geen

kwestie van 'moet je het maken', je maakt het gewoon. Je hebt geen keus! Een landschap dat echt met zorg in stand moet worden gehouden, omdat het niet aansluit bij onze gevoelens van identiteit, heeft geen bestaansrecht. Misschien zijn landschappen eigenlijk wel hetzelfde als gebouwen en omgevingen. Als je nieuwe gebouwen neerzet, moet je kwaliteit meegeven. Mensen moeten er immers in wonen en werken. Ook de wijk waarin het gebouw staat, moet je kwaliteit meegeven. Dat meegeven gebeurt niet vanzelf. Identiteit is een van de dingen waardoor mensen zeggen: het is mijn wijk want hij is anders, geen massa productie. Het is mijn landschap, ik heb hier zelf aan bijgedragen. Dat is identiteit en dat ontbreekt op dit moment op grote schaal. Terwijl er wel grote behoefte is aan nieuwe identiteiten. We zijn de identiteiten kwijtgeraakt doordat de eeuwenlange verzuiling is verdwenen en in dat vacuüm hebben we nieuwe houvasten nodig. Het ligt zo voor de hand om die te vinden in geschiedenis die enorm in de belangstelling komt.

De tegenstanders vinden dat wanneer je een landschap een nieuwe identiteit geeft, je daarmee de oude identiteit van het gebied kapot maakt. Want om maar bij het voorbeeld te blijven, het KAN-gebied is een heel waardevol gebied maar

'vanwege woningbouw verzint u een argument om er een leuk tintje aan te geven en dat is mijn groot bezwaar. Er moet eerst iets ouds vernietigd worden omdat men daar nieuwbouwplannen heeft.' Misschien is het wel een DDR-stelling. De stelling gaat over de maakbaarheid van de samenleving. Er zijn eindeloze voorbeelden waarbij de natte droom van ontwerpers in afschuwelijke steden en omgevingen is gebouwd. De Alexanderplatz in Oost Berlijn is een ontwerp waarbij gedacht is: 'wij bouwen hier een socialistische heilstaat' maar er is niemand die zich daar prettig voelt. Identiteit is de resultante en niet iets wat je maakt. Jaap Modder moet dus vooral mooie huizen maken, zorgen dat de wegen goed liggen, zorgen voor voorzieningen, maar vooral niet denken dat je de identiteit van een gebied kunt bepalen.

De twijfelaars kunnen zich in een heleboel argumenten van de voorstanders vinden maar missen dat de stelling geen enkele ruimte laat voor autonome ontwikkeling van het landschap. Soms heb je de keuze voor een identiteit die je kunt maken, maar soms heb je ook de keuze om dat juist niet te doen en dan heb je een autonome ontwikkeling. Ook missen de twijfelaars de natuurlijke eigen identiteit van een landschap. Alsof we alles kunnen bedenken en kunnen maken.

De voorstanders: Nederland heeft als geen ander land het landbouwgebied op de schop gegooid via ruilverkavelingen, boeren uit de dorpen gehaald, organische verbanden weggerukt, alle rivieren en beken rechtgetrokken. Geen land is er qua landschap zo bedroevend aan toe als Nederland. Dat komt voort uit maakbaarheid. Er zijn slaapsteden ontworpen, in andere gebieden mochten mensen juist niet bouwen. We hebben ons hele land al verkaveld. Al vier keer soms. Dan is het ook maakbaar. Schoonheid kan je maken. Lelikhed kun je ook maken, uniformiteit ook.

Een van de tegenstanders maakt de vergelijking met omgaan met gebouwen en monumenten. Ook daar is een praktijk gegroeid waarin je niet altijd zegt dat een monument heilig is. Want het is op de eerste plaats al heel erg duidelijk dat als een monument geen gebruiksbestemming heeft, het op den duur onbetaalbaar wordt om het in stand te houden. Dus zoekt de moderne monumentenzorg naar nieuwe functies. Dat moet je heel zorgvuldig doen. Het maken van die nieuwe functie moet niet grof zijn. Het Mauritshuis is nu een schilderijmuseum, maar was vroeger een koninklijk paleis. Die nieuwe functie moet heel dicht liggen bij de kwaliteit van het gebouw. Dat geldt voor landschap precies zo:

je moet eerst heel goed kijken en luisteren naar het landschap, niet grof ingrijpen maar goed onderzoeken naar wat de kwaliteiten zijn. En kijken of je de ontwikkelingen zo kunt sturen dat de kwaliteiten zoveel mogelijk in stand blijven of, als dat niet kan, misschien wel een keer ten grave gedragen moeten worden. Het gaat om chirurgische precisie en niet om grove ingrepen in het lichaam van dat landschap.

Beschouwing op tweede ronde door Tracy Metz

Kennelijk ben ik een beetje ouderwets type want ik heb nog steeds het idee dat identiteit iets te maken heeft met wortels. Met een proces van herkenning, dat alleen kan ontstaan door het verloop van de tijd. Identiteit heeft dus ook te maken met verleden. Misschien is dat inderdaad een hopeloos achterhaald begrip maar dat idee had ik tot vanmiddag.

Maar als het verleden niet meer bekend is, hoe ga je dat dan weer in de herinnering roepen? Ga je dit met kunstwerken weer opwekken? Terwijl het platteland in Nederland leegloopt met boeren en volloopt met stedelingen. Er wonen inmiddels meer stedelingen dan boeren op het platteland. Wat is dan voor die bewoners de identiteit? Dat is toch

wel heel vaak een idylle uit de tijdgeest 'modern country' of 'landleven'. Maar dat is meer een marketingconcept dan een identiteit. Wat maak je eigenlijk als je identiteit gaat maken? Voor iemand die het geen ruk interesseert en over de A12 rijdt, is identiteit de sneeuwheiling bij Zoetermeer of de IKEA bij Delft. Want hij weet dan dat hij de volgende afslag moet hebben. Voor iemand uit het KAN-gebied zijn de rivieren identiteit, bewegend water. Voor iemand die in Zeeland woont, heeft identiteit misschien niets met water te maken maar met de zwart-wit geteerde schuren. Weer een andere identiteitdrager. Dus wat gaan we dan maken als we identiteit gaan maken? Een gethematiseerde woonwijk? De omtrek van een kasteel met plaveisel? De zoveelste grachtenstad tussen de varkensstallen? Ik wil eerst weten wat identiteit is en welke hopelijk niet al te melige middelen we hebben om die tot leven te wekken voordat ik ga instemmen. Ik sluit me voorlopig aan bij de twijfelaars.

Debat - 3e Ronde

Stelling (Sjef Jansen):

Een aansprekend verhaal is voor landschappen veel beter dan meetbare (klassieke) criteria. De consequentie is dat landschap beter past bij het Sociaal Cultureel Planbureau.

Als ik zo de laatste twintig jaar natuur- en landschapsbeleid bekijk, dan valt me op dat de meeste doelen zijn gekoppeld aan meetbare criteria. Ook voor het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) zal dat het belangrijkste onderdeel zijn: kijken of kwantificeerbare doelen worden gehaald. Doeltypen, landschapsarealen, etc. Daarmee verliezen we echter het verhaal van het landschap. Wim van Vierssen heeft het al gehad over het verhaal dat je nodig hebt om uit te leggen hoe het landschap in elkaar zit. En het verhaal heeft het landschap nodig om uit te leggen wat er wel of niet te verantwoorden valt, of te veranderen. Inspirerende en innovatieve ideeën die je nodig hebt om een bijdrage te leveren aan culturele identiteit hebben een verhaal nodig.

Hoe moet het MNP daarmee omgaan? We hebben tot nu toe heel erg weinig over meetbare doelen gesproken, terwijl we tien jaar geleden hele sessies over meetbare landschapsdoelen met elkaar belegden. Maar vandaag de dag praten we niet over een Milieu- en Natuurplanbureau maar veel meer over een Sociaal Cultureel Planbureau (SCP). Oftewel, hoe meet je enthousiasme? Hoe meet je betrokkenheid? Hoe ga je om met mensen waarmee je samen het landschap maakt? Dit is in feite het verhaal, het aansprekende

verhaal dat het landschap nodig heeft. Belangrijker dan meetbare criteria.

De voorstanders vinden dat landschap aan een behoefte voldoet en dus is de beleving cruciaal. Landschap is verbonden met identiteit, betekenisgeving. En een boom of een beek is dus nog geen landschap. Dat is het alleen maar in relatie tot de betekenis die mensen er aan geven. En dat is weer verbonden met die aansprekende verhalen. Er is een atlas van het KAN gebied gemaakt. De mooiste kaart is de literaire kaart van de regio. Daarop zijn plekken aangegeven die op de een of andere manier verbonden zijn aan schrijvers en dichters.

Een goed ontwerp heeft altijd drie dingen nodig: een goed programma van eisen, goede bouwvoorschriften en tenslotte een goede ontwerper. Dat programma van eisen is een weerslag van wat maatschappelijk wenselijk is. Dat wijst dus een beetje op dat SCP. Aan de andere kant moet je dingen maken die kunnen, die verantwoord zijn. Dat betekent het werken met voorschriften. En vervolgens moet je een ontwerp maken. Dat ontwerp is het verhaal. Je hebt alle drie de dingen dus nodig.

Ook de tegenstanders zijn natuurlijk niet tegen 'het verhaal van het landschap'. Maar een

directeur van het Rijksmuseum zal altijd nog wensen hebben voor zijn collectie. Dat missen we in het Nederlandse landschap. Ons huidige nationale landschapsbeleid schiet daarin te kort. De conservator van het Nederlandse landschap zal landschappen op kleine schaal tot in het oneindige moeten restaureren net zoals de 'Who's afraid of Red, Yellow and Blue?'. Dat vraagt om waanzinnig veel meetbare criteria. Want die conservator zal heel goed moeten bepalen welke landschappen in zijn collectie thuishoren. Daarom is dit een waardeloze stelling. Het MNP heeft de ervaring dat de boodschap vooral aansprekend is bij bijvoorbeeld Tweede kamerleden, als je de combinatie tussen meetbare criteria neerlegt naast het plaatje. Het praatje zonder de foto of zonder de reeks in de tijd, komt veel minder goed over. Mensen denken in beelden en woorden.

De twijfelaars vinden dat je beide soorten van criteria nodig hebt. Zowel het verhaal als de harde, meetbare criteria. Die laatste met name om op een goede manier af te rekenen. Bovendien is landschap niet hetzelfde als natuur. Dus kan landschap wel bij het Sociaal Cultureel Planbureau worden ondergebracht want het gaat immers om cultuurhistorische waarden. Maar ook daar hoort wel gemeten te worden.

Beschouwing op derde ronde door Tracy Metz:

Wat mij als eerste opviel in deze ronde is dat sommigen hun huiswerk beter moeten doen. Over de 'Who's afraid of Red, Yellow and Blue' zijn vele dure rechtszaken gevoerd. Dat ding is juist helemaal dood geschilderd door de restaurateurs. Het is helemaal niet meer tot leven gewekt. Het is natuurlijk veelzeggend in Nederland, dat we iets hebben dat MNP heet. Natuur zie ik als iets wat je kunt plannen en meten. Iets waar je natuurdoeltypen op los kan laten. Ik hoorde vorig jaar een hilarische anekdote over natuurdoeltypen. Het was niet hilarisch bedoeld, maar dat vond ik. Het Landschap Noord-Holland beheert een gebied dat helemaal keurig uitgesorteerd was volgens de gewenste natuurdoeltypen. Ware het niet dat die verdomde pitrus niet weg te krijgen was. Dus wat deden ze? Ze gingen er naar toe met maaimachines en maaiden de pitrus weg. Dat gebied moest natuurlijk wel aan het plaatje voldoen. Ze hadden zich helemaal de hoek in geschilderd met die natuurdoeltypen. De natuurdoeltypen zeggen van wel, maar we moeten het allemaal maar geloven.

Ik ben voorstander van deze stelling. Verhalen hebben het voordeel boven het vastleggen van

identiteit. Verhalen gaan met hun tijd mee. Je kunt een verhaal aanpassen aan je gehoor aan de tijdgeest, aan de economische omstandigheden waarin een verhaal verteld wordt. En verhalen komen over bij mensen die geen kaart of een ontwerp kunnen lezen. En dat zijn tenslotte velen van ons. Dus verhalen geven je een flexibiliteit mee, die heel belangrijk is voor het Nederlandse landschap van de toekomst. Hoe belangrijk het verhaal is, blijkt bijvoorbeeld ook uit de enorme populariteit van het aantal tochten dat op dit moment gemaakt wordt door het gerestaureerde Rijksmuseum. De 'hard hat tours', iedereen wil het gebouw in zijn naakte staat zien want dan heb je het gevoel dat je dichtbij het verhaal van het gebouw en de nationale schatkamer komt. Ik heb ook zo'n tour gedaan en ik moet zeggen het is geweldig. Die verhalen komen voor ons tot leven. Daarom denk ik dat zij het beste vervoermiddel zijn om het landschap, het verleden, stroomruggen en bebouwing aan de man te brengen. Blijft wel de vraag: welke middelen je hebt om het verhaal aan de man te brengen?

Hoe ga je het verhaal vertellen aan mensen, die nog niet weten dat zij het willen horen? Ik denk dat dat de grote uitdaging van de toekomst zal worden.

Debat - 4e Ronde

Publiekstelling

Planbureaus moeten niet alleen voor de Rijksoverheid werken maar juist ook voor maatschappelijke coalities die met initiatieven komen!

Vroeger had de Rijksplanologische Dienst ook de expliciete taak om te werken voor provinciale opdrachtgevers. Dat is een klein beetje verdwenen maar wellicht dat het weer terug kan komen nu decentralisatie het credo van de Nota Ruimte is geworden. Dan zouden de planbureaus dus ook kunnen gaan werken voor gemeenten, provincies en waterschappen en niet meer alleen voor de Rijksoverheid. Maar wellicht zouden de planbureaus ook nog een stap verder kunnen gaan en zich ten dienste stellen aan stichtingen, coalities van burgers, marktpartijen, wetenschap, die helpen de ruimte vorm te geven. In die gedachte zijn de planbureaus benaderbaar voor maatschappelijke initiatieven. De stichting Purmermeer zou als het ware moeten kunnen zeggen "wij hebben gegevens nodig van Klaas van Egmond, maar we willen ook bij Derksen wat hebben. We willen bij het Sociaal Cultureel Planbureau de belevingswaarde. Dat hebben we nodig voor ons planproces". Dus planbureaus: open u naar de wijde wereld.

De voorstanders vinden dat mensen in de regio veel beter kunnen bepalen hoe het verder moet met het landschap. Maar dan is vaak het probleem: hoe kun je het doorrekenen? Zeker als er verschillende alternatieven liggen, is het de vraag hoe je de beste kunt kiezen. En op zo'n moment staan de regio's er alleen voor. Datzelfde geldt ook voor de provincies die kampen met een tekort aan deskundigheid. De provincies kunnen het gewoon niet aan. Dat is een goede reden om juist centraal zo'n adviesbureau, een concentratie van goede professionaliteit te hebben en die deskundigheid ten dienste te stellen aan lokale en regionale overheden. Uiteraard ook voor de nationale overheid en ook voor particulieren die samen dingen willen. Maar vooral professioneel zijn en betaald door de overheid. Niet door de markt.

De tegenstanders van de stelling vinden dat er een belangrijk onderscheid is tussen planbureaus en wetenschappelijke onderzoeksinstituten. Deze stelling gaat over planbureaus. Planbureaus worden betaald met belastinggeld om te kijken wat de Rijksoverheid doet met ons belastinggeld. En zodanig dat de Tweede Kamer, die ons Nederlandse volk vertegenwoordigt, niet voor de gek gehouden wordt, maar met objectieve

informatie te weten komt wat er gebeurt in Nederland op het gebied van natuur en milieu. En dat geldt ook voor de andere planbureaus.

Planbureaus kunnen die taken niet goed uitvoeren als ze ook voor andere partijen werken. Het werk zal dan snel in een sfeer van belangenverstrengeling terecht komen en dat moet koste wat het kost worden voorkomen. Bovendien is het weliswaar belangrijk om veel gegevens te hebben, ook voor het werk in de regio, maar laat die regio vooral ook goed de bevolking raadplegen. Te veel gegevens hebben, kan juist ook verstikkend werken en dan krijgen de mensen het idee dat alle plannen al lang zijn voorgekookt.

De twijfelaars vinden beide standpunten sympathiek maar vinden wel dat planbureaus vooral geen concurrenten moeten worden van de vele kleine en grote adviesbureaus.

Conclusies

Klaas van Egmond

Prof. ir. Klaas van Egmond is directeur van het Milieu- en Natuurplanbureau

Ik wil beginnen in omgekeerde volgorde. Dat is een goede oefening, en dat is ook gemakkelijk want het laatste punt is ook de makkelijkste vraag. Ik denk dat wij ook voor andere overheden moeten werken. De overheid is in de wereld geroepen, heel fundamenteel, om belangenconflicten op een bestuurlijk niveau hoger op te lossen. Het sociale dilemma speelt zich daar af, dus daar hebben we een overheid voor. En wij kijken of dat proces goed gaat. Wij willen bijdragen aan de kwaliteit van de Haagse discussie, maar ook bijdragen aan de kwaliteit van de maatschappelijke discussie. En die wordt niet alleen in Den Haag gevoerd maar ook in Brussel, in de Verenigde Naties, bij de lagere overheden, de provincies, enzovoort. De discussie over de HSL Noord raakt Friesland en Groningen, maar natuurlijk ook het Rijk. Dus we moeten werken voor overheden maar niet voor alle belanghebbenden in dat krachtenveld.

Is het landschap nu een vraag van het Sociaal Cultureel Planbureau? Ja, eigenlijk voor een deel wel. Zoals ook duurzaamheid een vraag is die voor een deel bij Sociaal Cultureel Planbureau thuishoort. Zo hebben wij het afgelopen jaar een duurzaamheidsverkenning gemaakt. Dat was voor ons een helse opgave want het was een ontmoeting van wetenschappelijk inzicht aan de

ene kant en maatschappelijke waarden aan de andere kant. Daar zijn we niet goed in, volgens sommigen zijn we er misschien zelfs niet voor gemandateerd. Maar als het gaat om het raakvlak van die twee, dan denk ik wel. Dan moeten we toch iets met die ontmoeting doen.

Waarden

De drie stellingen gingen over waarden. Rond waarden krijg je de discussie over schoonheid en zo. Ik denk toch dat waardebeleving veel homogener is dan wij doorgaans denken. Het is hierdoor ook wel goed meetbaar en peilbaar. Ook bij onze duurzaamheidsverkenning kwamen we er achter dat er veel gelijkmatiger wordt gedacht in de samenleving dan je geneigd bent te denken op grond van de huidige modernistische opvatting.

Dan het probleem van de identiteit. Wat mij erg trof was de opmerking van een tegenstemmer die eigenlijk wees op identiteit als resultante. Mensen hebben behoefte aan identiteit als weerslag, terugslag. Dat vonden we ook terug in de enquêtes die we hebben gehouden voor de duurzaamheidsverkenning. De meerderheid van de bevolking wil niet mee met de prestatie maatschappij en de globaliserende wereld. 'Identiteit terug naar de regionale schaal' zeiden de mensen in

overweldigende meerderheid in die enquêtes, en terug naar meer solidariteit. Nou dat past dus heel erg goed bij die identiteit van dat landschap waar we het hier over hebben, een zuivere waarde.

Grote verhalen

Het grote drieluik van de discussie was natuurlijk 'het grote verhaal'. We weten uit de discussie rond ons tijdgewricht, het postmodernisme, dat grote verhalen niet meer mogen. Dat bestaat helemaal niet meer. Je kunt niet meer spreken over de ontwikkeling of de renaissance of de cultuur of de techniek, het is allemaal niet meer mogelijk. Laat staan de ontwikkeling van de mens in zijn landschap, allemaal verboden, dat kan niet meer het is een grote multipluralistische waardenoriëntatie. Alles is waar en tegelijkertijd ook weer helemaal niet. Sociaal conservatisme, zelfs bij onze duurzaamheidsverkenning hadden we moeite om natuurkundig fysische grootheden nog als waar te bestempelen, het is maar hoe je er naar kijkt.

Er zijn vanmiddag veel mensen die zeggen dat wij terug moeten naar die grote verhalen. Dat vind ik in die enorme pluriforme waardebevestiging enigszins een slag terug. Wij willen het grote verhaal weer terug zien. Waarbij dan toch die geschiedenis en

ook die cultuur ons tegemoet stralen vanuit het organisch gegroeide landschap. Dan zeggen mensen: enthousiasme, daar gaat het om, en betekenisgeving. In dit huis zou men dat bezieling noemen en in antroposofische kring spreekt men ook van het wezen van de natuur. Daar wordt zelfs een echte identiteit, een levend karakter aan toegekend. Wat in dat landschap dan gegroeid is kun je erg ver vinden gaan, maar dat is dan toch wel iets dat heel erg klopt met het gevoel van dat grote verhaal.

Dus waardenoriëntaties waar wij blijkbaar als planbureau mee zitten. Nou hebben wij de gewoonte om heel goed naar anderen te luisteren die op een bepaald gebied deskundig zijn. Die waardebevestiging is een maatschappelijke gebeurtenis. Wij bevragen de samenleving en tekenen dat dan op. Als dan duidelijk is wat we met z'n allen willen, is onze opgave om te kijken of dat ook gebeurt buiten. Dan gaan wij natuurbalansen en milieubalansen maken om te kijken wat er echt van terecht komt. En dan willen we landschappen en identiteiten gaan meten met subjectieve criteria, die vanuit een discussie, zoals vanmiddag omhoog gekomen zijn. En dan is het de vraag of dat dan objectieve wetenschap is. Nee, zeggen we dan, dat is een subjectieve

waarde en dat mag tegenwoordig goddank weer. Dat hebben we opgetekend in Driebergen en wij hebben nu deze indicatoren daarvoor. Wat het waard is dat bekijk je dan maar. Maar dan is die waarde tot stand gekomen met medewerking van anderen, veelal van onze collega's van het Sociaal Cultureel Planbureau, waar we prima mee samenwerken. Daarmee gewapend gaan we het veld in en kijken we naar die landschappen.

Ansichtkaart

Dan komt het oude ideaal een beetje terug: in de Natuurbalans verscheurde Ansichtkaarten plaatsen. Dat wil zeggen, kaarten met die landschappen die er nog waren en waar blijkbaar betekenis aan werd toegekend door gezelschappen als deze. Wij constateren dan vanuit onze satelliet of anderszins, dat dat landschap gelijk een Ansichtkaart met gekarteld randje is. Verscheurd in zwart wit of in donker bruin en niet meer bestaand. Of dat dan erg is daar gaan wij niet over, maar iedereen kan dan constateren dat er onlangs weer een landschap verscheurd is door ingrepen van variërende aard. Soms door enkele bebouwingen, soms door grote infrastructuur. Soms is er ook een Ansichtkaart bijgekomen in die dynamiek van onze samenleving. Maar dat komt nog niet zo heel veel voor. Misschien gaat dat nog

komen. Wij moeten dan maar neutraal rapporteren wat daar buiten gebeurt opdat de kwaliteit van de maatschappelijke discussie beter wordt. Tot slotte dan, hoe lang bestaat zo'n planbureau nog? Nou dat zal nog wel even duren, mogen we hopen. We bestaan nu een week of zes, dus misschien dat er nog wat verlenging in zit. Maar het woord zal in ieder geval wel verdwijnen, denk ik, want ook in het huidige Den Haag wordt het woord planbureau sterk geassocieerd met Oost-Europa en dat is niet zo best tegenwoordig. Dus er wordt gedacht over andere woorden dan planbureau. Inzendingen zijn van harte welkom.

Ik denk dat wij vanmiddag erg gesterkt zijn. Wij moeten proberen om de waarden waar het vandaag over ging, te verbinden met wetenschappelijke feiten. Dat moeten we combineren en aanbieden om daarmee de kwaliteit van de discussie die in het land moet worden gevoerd op peil te houden, zodat daarmee ook in ieder geval bewust wordt meegemaakt, wat er buiten aan de hand is. Ik denk dat wij daarmee heel goed vooruit kunnen en ik hoop dat als jullie de Natuurbalans volgend jaar open slaan, dan inderdaad terugzien waar we vanmiddag aan hebben gewerkt.

Rest mij dan nog alleen mijn dank uit te spreken. Dank voor het meedenken over dit soort onderwerpen. Het is voor ons ontzettend belangrijk om dat soort input te krijgen. We zullen daarmee ook heel zorgvuldig om gaan. Dank ook voor de sprekers en andere commentatoren, vandaag hier aanwezig, die hun kleur hebben gegeven aan dit debat. Heel veel dank.

Deelnemerslijst Symposium: 'Krijgt het Landschap de Ruimte?'

Naam	Organisatie	Naam	Organisatie	Naam	Organisatie
Dhr. P. Acda Ir. G. Ackermans Ir. H.J. Agricola Drs. J.A.M. van den Ancker	Interprovinciaal Overleg Guy Ackermans Fotografie Alterra Stichting Geomorfologie en Landschap	Drs. P.J.W. Hinssen Dr.ir. H.M.C. van Holsteijn Ir. H. Houweling Dhr. S. Jansen	WOT Natuur & Milieu Alterra WOT Natuur & Milieu VISTA Landscape and Urban Design	Mw. dr.ir. M.E. Sanders Mw. E. Sinot Dr.ir. H. Smit Mw. A. Smit Mw. ir. K.M. Sollart Dr.ir. D.J. Stobbelaar	Milieu- en Natuurplanbureau WOT Natuur & Milieu WING Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Wageningen UR - Rurale Sociologie
Dhr. M.J. van Arkel	Ministerie van VROM - DG-Ruimte	Drs. T.A. Jansonius	Landschapsbeheer Nederland	Dr. A.H.F. Stortelder Ir. J.L. Tersteeg Dhr. P. Thissen Dr. F.R. Veeneklaas Mw. M.M. Versnel	Alterra WOT Natuur & Milieu Provincie Gelderland Alterra Vereniging Natuurmonumenten
Mw. M. Bakker Drs. F.A. van Beek Mw. drs. H. Berends Mw. J. van den Berg Mw. ing. W.T. Boersma Ir. H.A. Boeschoten Mw. drs. F.J.P. van den Bosch Dr. L.C. Braat Dr.ir. W.A. Brandenburg Dr. F.M. Brouwer Ing. B. ten Cate Dhr. C. van Dam Dr. E. Dammers Ir. H. Dijkstra Mw. D. Dijkstra Prof.dr. T. Dijkstra	WOT Natuur & Milieu CVO Regenboog Advies LEI Milieu- en Natuurplanbureau Staatsbosbeheer WOT Natuur & Milieu Milieu- en Natuurplanbureau PRI LEI WOT Natuur & Milieu Wageningen UR Ruimtelijk Planbureau WOT Natuur & Milieu - Architectenbureau Dijkstra BV	Prof.dr. P.D. Jungerius Mr.dr. F.H. Kistenkas Dr. J.A. Klijn Drs. B. de Knecht Mw. A. Kok Drs. A.J.M. Koomen Mw. J.M. Kranendonk Drs. J. Kuipers Drs. G.W. Lammers Mw. drs. S.S.H. Ligthart Ir. J.J.C. van der Linden	Stichting Geomorfologie - Platform aardkundige Waarden Alterra Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Ruimtelijk Planbureau Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Staatsbosbeheer Milieu- en Natuurplanbureau Milieu- en Natuurplanbureau Ministerie van LNV - Directie Natuur Ruimtelijk Planbureau Ministerie van VROM Ministerie van LNV - Directie West Alterra NRC Handelsblad Stadsregio Arnhem Nijmegen Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Alterra Alterra Universiteit van Amsterdam Milieu- en Natuurplanbureau Alterra	Mw. I.G. Versteegen Prof.dr. W. van Vierssen Mw. H.E. de Vries Dr. S. de Vries Dhr. D.M. Wascher Mevr. ir. H. de Wilde Mw. drs. L.M.L. Zonneveld	Alterra WOT Natuur & Milieu Provincie Gelderland Alterra Vereniging Natuurmonumenten WING Alterra - Directie Ministerie van LNV - Directie Kennis Alterra Alterra Raad voor het Landelijk Gebied Vereniging Natuurmonumenten
Dhr. J.J. Dirkmaat	Stichting Nederlands Cultuurlandschap Projectbureau Belvedere	Ir. J.A. Lörzing Ir. T. Maas Drs. R. Meijers	Ministerie van LNV - Directie West Alterra NRC Handelsblad Stadsregio Arnhem Nijmegen Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Alterra Alterra Universiteit van Amsterdam Milieu- en Natuurplanbureau Alterra		
Mw. M. Eerden Prof.ir. N.D. van Egmond Mw. J.W. Eimers Mw. ir. B.H.M. Elands	Milieu- en Natuurplanbureau WOT Natuur & Milieu Wageningen UR - Bos- en Natuurbeleid	Dr. Th.C.P. Melman Mw. T. Metz Drs. J.J.M. Modder	Alterra NRC Handelsblad Stadsregio Arnhem Nijmegen Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Alterra Alterra Universiteit van Amsterdam Milieu- en Natuurplanbureau Alterra		
Drs. J.M.J. Farjon Mw. drs. K.J.M. de Feijter Mr.drs. P.M. van der Geer Drs. A.L. Gerritsen Drs. C.M. Goossen Mw. ir. J.A.J. Hagendoorn	WOT Natuur & Milieu Stichting Natuur en Milieu Debat & Dialoog Alterra Alterra Ministerie van LNV - Directie Kennis	Drs. R. de Niet Ing. W. Nieuwenhuizen Drs. H. Noordijk Dr.ir. A.F.M. Olsthoorn Dr. G.B.M. Pedrolì Dr.ir. M. Perez-Soba Prof.dr. H. Pleij Drs. P.J.T.M. van Puijenbroek Mw. dr.ir. J. Roos Klein-Lankhorst Mw. E.C.W.M. Ruyten	Alterra Alterra Milieu- en Natuurplanbureau Alterra Alterra Alterra Universiteit van Amsterdam Milieu- en Natuurplanbureau Alterra		
Mw. ir. C.J.M. Hendriks	Landschapsarchitect				

WOT

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu